

अध्याय एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाली भाषा विद्यालय तहमा अनिवार्य विषयको रूपमा र क्याम्पस तहमा अनिवार्य र ऐच्छिक विषयका रूपमा अध्यापन गरिन्छ । भाषा सिकाउँदा भाषाका चारै सीप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइमा समुचित विकास हुने लक्ष्य राखिन्छ । भाषापाठ्यपस्तकमा भाषाका चारै सीप विकास गर्नका लागि कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी रूपक जस्ता विविध विधाहरूको समावेश गरिएको हुन्छ । ती विविध विधाहरूबाट भाषाका चारै सीपमा दक्ष बनाउने लक्ष्य लिएर सोहीअनुरूप विधाहरू समानुपातिक रूपमा वितरण गरिन्छ ती विधाहरू मध्ये लोकप्रिय र रुचिकर विधाको रूपमा कथालाई लिएको पाइन्छ । कथाले भाषा पाठ्यपुस्तकलाई उपयोगी बनाउँन सहयोग गरेको पाइन्छ ।

संस्कृतको 'कथ' धातुमा 'अ' प्रत्यय लागेर कथा शब्द बनेको हो । कथालाई बुझाउँने अङ्ग्रेजी शब्द स्टोरी हो । हिन्दीमा कहानी र बंगालीमा गल्फ भन्ने गरिन्छ । कथा, कहानी, स्टोरीको व्युत्पत्तिगत अर्थ केही कुरा कहनु वा कथेर बताउनु भन्ने बुझिन्छ , साहित्यिक विधाका रूपमा भने कथा शब्दको विशिष्ट अर्थ छ । यो आख्यानात्मक संरचनाको माध्यमबाट भाव सम्प्रेषण गर्ने एक विशिष्ट कला हो (गौतम २०५६: १) । मानव अस्तित्वको आरम्भदेखि नै मानिसहरूले आफ्ना संवेग र अनुभूतिहरू व्यक्त गर्दै आएको आख्यानलाई कथा भन्न थालेको पाइन्छ । कालान्तरमा परिवर्तित स्वरूपमा वैदिक कथा, ब्राम्हण ग्रन्थका कथा, पौराणिक कथा नीति कथा, मनोरञ्जनात्मक कथा र आधुनिक कथासम्म पनि कथा शब्दले निरन्तरता पाएको देखिन्छ ।

कथालाई भाषा शिक्षणका लागि पनि महत्वपूर्ण विधा मानिन्छ । विद्यार्थीहरूले सुन्न, पढ्न र लेख्न मन पराउँने र त्यसबाट सिकेका कुराहरू स्मरण गर्न, नयाँ शब्दहरू सिक्न सकिने विधाका रूपमा कथालाई लिन सकिन्छ । भाषा सिक्न सजिलो विधाका रूपमा पनि कथालाई लिन सकिन्छ ।

१.२ समस्या कथन

समस्या कथनभित्र निम्न समस्याहरूको विश्लेषण गरिएको छ :

क. नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू पाठ्यक्रम अनुरूप छन् छैनन् ?

ख. पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू विद्यार्थीको रूचि, स्तर र क्षमता अनुसार छन् छैनन् ?

ग. उक्त पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाको नमुना अभ्याससँग कस्तो तालमेल छ ?

घ. देखिएका कमीकमजोरीहरू सुधारण के कस्ता सुभाव दिन सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनको औचित्य

मानवीय मस्तिष्क र हृदयलाई आकर्षित गर्ने भाव वा विचारको सुन्दर संयोजन अनुबन्धित जीवन र जगत सम्बन्धी कुनै एक पक्षको सजीव चित्रलाई सानो आयतनमा समाहित गरिएको कलात्मक गद्यमय आख्यानात्मक अभिव्यक्तिलाई कथा भनिन्छ (भण्डारी २०६६ : ६) । कथा साहित्यको लोकप्रिय विधा हो । भाषिक सीप सिकाइलाई रूचिपूर्ण, सरल र प्रभावकारी बनाउन पाठमा दिइएका कथाले सहयोग पुर्याएका हुन्छन् । विद्यालय तहमा खास गरी भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा कथा महत्वपूर्ण विधाका रूपमा परिचित छ । कथाका माध्यमबाट पठनबोध, शब्दार्थ, सस्वरवाचन, मौनपठन, वाक्यगठन ढाँचा साथै सिर्जनात्मक क्षमताको विकास र जीवनका विविध पक्षको अनुभूति दिन सकिन्छ । कल्पना शक्तिको विकास गर्नु पनि कथा शिक्षणको उद्देश्य हो ।

कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूले नेपाली भाषा शिक्षणको उद्देश्य पूरा गर्न सके नसकेको यस शोधकार्यमा अध्ययन गरिएको छ । त्यस्तै कथाहरू स्तर अनुरूप भए नभएको, भाषिक सीपको विकास गर्न सक्षम भए नभएको, शिक्षणीय दृष्टिले कथाहरू उपयुक्त भए नभएको र पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूमा के कस्तो सुधारको आवश्यकता छ सो औल्याउने काम यस शोधकार्यमा गरिएको छ ।

यस अध्ययन भावी भाषापाठ्यपुस्तक निर्माता तथा सम्बन्धित निकायलाई पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न साहित्यिक विधाहरू समावेश गरी पाठ्यक्रमको मर्म र आवश्यकता अनुरूपको सीप विकास गर्नका लागि महत्त्वपूर्ण हुनेछ । साथै भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका कथाहरू पाठ्यक्रम अनुरूप नभएमा पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका उद्देश्य पूरा नभई भाषिक असक्षमता देखा पर्न सक्दछ । यसैले पाठ्यपुस्तकमा भएका कमी कमजोरीलाई औल्याई भविष्यमा निर्माण गरिने पाठ्यपुस्तकलाई स्तरयुक्त बनाउन सम्बद्ध पक्षमा अध्ययन भइरहनु पर्दछ । त्यसका लागि पनि यस अध्ययनलाई औचित्यपूर्ण ठानिएको छ ।

पाठ्यक्रममा समाविष्ट कथाका पाठहरूको विश्लेषण र तिनको अन्त्यमा दिइएका अभ्यासहरूका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूले भाषिक सीप, सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति कला लगायत पाठ्यक्रमको उद्देश्य हासिल गर्नु पर्ने हुन्छ (भट्टराई २०६९: ३) । कथाका माध्यमबाट कथाको

विषयवस्तुमात्र बोध नगरी भाषिक सीप तथा सिर्जनात्मक कला पनि हासिल गर्न सकिने भएकाले पाठ्यपुस्तकका कथाहरूमा त्यस्ता विषयवस्तुहरू समावेश भए नभएको अध्ययन गर्न पनि यो अध्ययन महत्वपूर्ण हुनेछ । यस अध्ययनले शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा साथै सम्बन्धित पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सुधारमा समेत सहयोग पुऱ्याउने हुनाले यसलाई औचित्यपूर्ण हुने ठानिएको छ । भावी अनुसन्धानका लागि पनि यो शोधकार्य मार्गनिर्देशक हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययन निम्नलिखित उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहने छ :

- क. निम्न माध्यमिक तह कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूपताको पहिचान गर्नु,
- ख. पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू विद्यार्थीको उमेर, स्तर र क्षमता अनुसार भए नभएको विश्लेषण गर्नु,
- ग. पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाका पाठसँग अभ्यासको उपयुक्तताको पहिचान गर्नु,
- घ. उक्त पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाका पाठहरूको सुधारका लागि उपयुक्त सुझाव दिनु ।

१.५ अध्ययनको महत्त्व

भाषाको निरन्तर विकास र विस्तार गर्दै जानका लागि भाषाशिक्षणले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा गर्नु भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विधाहरूको सवल शिक्षणले मात्र सम्भव हुने गर्दछ । भाषा शिक्षणमा कथा विधाको केन्द्रीयता शिक्षार्थीहरूलाई जीवनोपयोगी भाषिक ज्ञान हासिल गराउनु शब्द, वाक्य, उखानटुक्का, व्याकरण र सिर्जनात्मक अभ्यास गराउनु पर्दछ । पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा गर्न पाठ्यपुस्तकका विधाहरू महत्वपूर्ण हुन्छन् । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक एक अर्कामा पूरक भएकाले पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्दछ । पाठ्यक्रम एकातिर र पाठ्यपुस्तक अर्कातिर भयो भने व्यक्ति, परिवार तथा राष्ट्रकै लगानी खेर जान सक्छ । तसर्थ पाठ्यपुस्तकको माध्यमबाट पाठ्यक्रमका अपेक्षित उद्देश्य पूर्ति गर्न पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक बीच एकरूपता हुनु आवश्यक हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तक उपयोगी बनाउन स्तर अनुसार विद्यार्थीको रूचि, क्षमता अनुसार पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विधाहरूको छनोट र स्तरणमा देखिएका कमजोरीको निदान हुन सक्छ ।

कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषण गरी भाषिक सीप विकासका लागि विभिन्न कमीकमजोरी पहिल्याउँन सकिन्छ। पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाका पाठहरू र त्यसको अन्त्यमा राखिएका अभ्यासहरूबाट विद्यार्थीहरू भाषिक सीप, सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति कला लगायत पाठ्यक्रमको उद्देश्य हासिल गर्न सक्षम हुने देखिन्छ। तर पाठ र अभ्यास साथै स्तर अनुसार कथाको छनोट, त्यसमा प्रयोग भएका शब्द, वाक्यगठन आदिको छनोट र स्तरण नभएमा सिकाइ असफल हुन जान्छ। त्यसकारण पाठ्यक्रमको अध्ययन तथा अनुसन्धान भइरहनु आवश्यक देखिन्छ। भविष्यमा शिक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउँन पनि पाठ्यपुस्तकमा राखिने सबै विधाहरूको अध्ययन आवश्यक देखिन्छ। पाठ्यपुस्तकका कथाहरूको प्रस्तुतिमा देखिएका कमीकमजोरीहरूको पहिचान गरी नयाँ पाठ्यपुस्तक निर्माणका क्रममा कमजोरी सुधार गर्न यस अध्ययन सहयोगी बन्न सक्दछ। भविष्यमा संशोधन गरिने कथाहरूलाई स्तरीय बनाउँनका लागि यस्तो अध्ययन महत्वपूर्ण हुने देखिन्छ। साथै भावी अनुसन्धानका लागि पनि यो शोधकार्य मार्गनिर्देशक हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

१.६ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

१.६.१ अध्ययनको क्षेत्र

कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका ६ ओटा कथाहरू युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन, साने र ठूले, युमादेवीको अवतरण, युधिष्ठिरको परीक्षा, मानिस नै देवता, र श्री कृष्णको पराक्रमको विश्लेषण यसको क्षेत्रभित्र पर्दछ। प्रस्तुत कथाहरूलाई पाठ्यक्रमको उद्देश्य, कथाको संरचनाको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। यो नै यसको अध्ययन क्षेत्रभित्र पर्दछ।

१.७ प्रविधिक/पारिभाषिक शब्दावली

कथा:	वस्तु, चरित्र र परिवेश मिलेको आख्यान
साहित्य:	रसात्मक व्यञ्जनाका निमित्त महत्वपूर्ण मानिने, मार्मिक प्रभाव पार्ने रचनात्मक कृति
पाठ्यक्रम :	पढाउनका निमित्त तोकिएको विषय
पाठ्यपुस्तक :	विद्यालयमा पठनपाठनका लागि शिक्षा विभागले स्वीकृत गरेको पुस्तक
पुस्तकालय :	पुस्तक राख्ने घर वा कोठा
पूर्वकार्य :	पहिले गरिएको कार्य, कुनै काम गरिनु भन्दा पहिलेको तयारी

भाषा :	वाणी, एउटा देशमा बसोवास गर्नेहरूको साझा बोली
भाषिकसीप :	भाषासम्बन्धी ज्ञान, वा कला
मूल्याङ्कन :	मूल्यनिर्धारण गर्ने काम, स्तर, योग्यता, विशिष्टता आदिको तौलाइ
तथ्याङ्क:	आँकडा, वस्तु, व्यक्ति आदिको सत्य तथ्य हिसाव
सीप	काम गर्ने कला वा ढङ्ग
विधा :	शैलीगत भिन्नताले छुट्याएको साहित्यमा प्रचलित खास खास विषयवस्तु, पाठ्यपुस्तक
विषयवस्तु :	कुनै ग्रन्थ वा लेखमा प्रतिपादित वा विवेचना गरिएको विषय वा कुरो
सिद्धान्त :	कुनै पनि विषयवस्तुमा गहिरो अध्ययन गरी निकालिएको निष्कर्ष वा तात्त्विक मत
शोधकार्य :	कुनै विषयमा उच्च र विशिष्ट उपाधिका निमित्त स्वीकृति लिएर शोधप्रबन्ध तयार पार्न गरिएको अनुसन्धानात्मक कार्य

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा

प्रस्तुत शोधकार्यसँग सम्बन्धित पूर्वकार्यको समीक्षा निम्न अनुसार गर्ने प्रयास गरिएको छ :

२.१ पुस्तकको समीक्षा

अधिकारी र शर्मा (२०५७), द्वारा **प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण** शीर्षकको पाठ्यपुस्तकमा कथा सम्बन्धी चर्चा गरेको पाइन्छ । कथा शिक्षणको औचित्य ,भाषा सिकाइमा कथाको उपयोगिताको बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ । यस पाठ्यपुस्तकमा कथाका प्रकार, कथाका तत्व तथा कथा शिक्षण विधिको कुनै चर्चा गरेको पाइदैन ।

भण्डारी र अन्य (२०६६), द्वारा **नेपाली गद्य र नाटक** शीर्षकको पाठ्यपुस्तकमा कथासम्बन्धी चर्चा गरेको पाइन्छ । उक्त पाठ्यपुस्तकमा कथाको स्वरूप, कथाको परिभाषा, कथाको वर्गीकरण, कथाको विश्लेषणको बारेमा चर्चा गरिएको छ । सैद्धान्तिक रूपमा कथाका विभिन्न स्वरूपहरूको चर्चा गरिएको यस पाठ्यपुस्तकमा कथा शिक्षण विधिको बारेमा कुनै चर्चा गरेको पाइदैन ।

हुङ्गेल र दाहाल (२०६७), द्वारा **नेपाली कथा र उपन्यास** शीर्षकको पाठ्यपुस्तकमा कथा सम्बन्धी चर्चा गरेको पाइन्छ । यस पाठ्यपुस्तकमा कथाको परिचय, परिभाषा, कथाको वर्गीकरण, कथाका तत्व, कथाको अन्य विधासँगको सम्बन्ध र कथाको विकासक्रमको चर्चा गरेको पाइन्छ । यस पाठ्यपुस्तकमा कथा शिक्षणको औचित्य तथा उपयोगिताको चर्चा गरेको पाइदैन ।

गौतम, भण्डारी र ओझा (२०६९), द्वारा **स्नातक नेपाली** पाठ्यपुस्तकमा कथासम्बन्धी चर्चा गरेको पाइन्छ । उक्त पाठ्यपुस्तकमा साहित्यिक कृति विधा अन्तर्गत विभिन्न कथाकारहरूका पाँचओटा कथा समावेश गरेको पाइन्छ । उक्त पाठ्यपुस्तकमा कथाकारको परिचय, विशेषता, आस्वाद्य विषय, पात्र र तिनका कार्य, परिवेश सन्दर्भ, मुख्य सार, सन्देश, शीर्षक सन्दर्भ उल्लेख गरेको भए पनि विद्यालय तहमा पठनपाठन हुने कथासम्बन्धी कुनै चर्चा गरिएको पाइदैन ।

२.२ शोधग्रन्थको समीक्षा

गौतम, (२०६१), द्वारा प्राथमिक विद्यालय तहमा समाविष्ट बालकथाको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य विद्यार्थीहरूको स्तर अनुरूपताका दृष्टिले बालकथाको मूल्याङ्कन गर्नु, प्राथमिक तहका कथाहरूको पाठ्यक्रम अनुरूपता पहिल्याउनु रहेको छ । पुस्तकालयीय विधिद्वारा अध्ययन गरिएको यस शोधकार्यले बालकथामा संरचना पक्षलाई त्यति ध्यान नदिइएको, पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेको उद्देश्य पूर्ति हुने खालका विषयहरू पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिनु पर्ने निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । यस शोधकार्यले बालकथाको समग्र अध्ययन गरेपनि बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त कथाहरूको बारेमा निर्देश गरेको पाइँदैन ।

भट्टराई (२०६१) द्वारा कक्षा ७ को नयाँ पाठ्यक्रम अनुसारका नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य निम्न माध्यमिक तहको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको पाठ्यक्रम अनुरूपता पहिल्याउनु र शिक्षणीय दृष्टिले निर्धारित कथाहरूको प्रयोजन केलाउनु रहेको छ । यस अध्ययनले पाठ्यपुस्तकमा दिइएका व्याकरणका अभ्यासमा आगमन विधि अपनाएको पाइन्छ । अभ्यासमा बोलाइ भन्दालेखाइ सीपलाई बढी ध्यान दिइएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । यस अध्ययनले भाषाका चारै सीपलाई धेरै थोर मात्रामा समेट्न सकेको भएतापनि अध्ययन विधि उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

नेपाल (२०६२), द्वारा कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा बाल साहित्यको उपयोग शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा समावेश गरिएका साहित्यिक विधाहरूको अध्ययन गर्नु, स्तर अनुकूलताका दृष्टिले बालसाहित्यको मूल्याङ्कन गर्नु रहेको छ । वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक र पुस्तकालयीय विधिद्वारा गरिएको उक्त अध्ययनले सङ्ख्यात्मक आधारमा कथाहरू थोरै रहेको, कथामा प्रयुक्त पात्र विधान भाषाशैली सुहाउदो रहेको साथै रूपक विधा पनि समावेश गर्नु पर्ने निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । यस अध्ययनले बालसाहित्यको अध्ययन गरेको भए पनि प्रस्तुत कथाहरूको अध्ययन विश्लेषण भएको छैन ।

कार्की (२०६३), द्वारा कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली किताब र सरल नेपाली श्रृङ्खला किताबमा प्रयुक्त बालसाहित्यको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य हाम्रो नेपाली र सरल नेपाली श्रृङ्खलामा बालसाहित्यको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, साहित्यका विधाहरू व्यावहारिक भए नभएको उल्लेख गर्नु रहेको छ । वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक र पुस्तकालयीय विधिद्वारा गरिएको उक्त अध्ययनले कथा विधामा पात्र विधानका हिसावले सरल नेपाली श्रृङ्खलामा पात्र विधान बढी भएको, दुवै पाठ्यपुस्तकमा बालसाहित्यको उपयोगमा खासै ध्यान नदिइएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनले समग्रमा बालसाहित्यको तुलनात्मक अध्ययन गरेको भएपनि कथा विधाको छुट्टै अध्ययन गरेको पाइदैन ।

आचार्य (२०६३), द्वारा कक्षा ६ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको पाठ्यक्रमानुरूपताको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । यस शोधकार्यको उद्देश्य पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूलाई पाठ्यक्रमको क्षेत्र र क्रमको आधारमा समीक्षा गर्नु र अभ्यासहरूको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । उक्त शोधकार्यले पाठ्यक्रमको उद्देश्य प्रतिविम्बित हुनेगरी विधा तथा पाठहरू चयन गरिनुपर्ने, अभ्यासहरूलाई पाठसम्बद्ध तुल्याउने प्रयास गरिएको र अभ्यासहरूको स्तरण उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । यस शोधकार्यमा अध्ययन विधि उल्लेख गरिएको छैन ।

पोखरेल (२०६३) द्वारा कक्षा ६ देखि १० सम्मका वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट नीति तथा पौराणिक कथाको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य भएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य स्तर अनुरूपताका दृष्टिले नीति र पौराणिक कथाको विवेचना गर्नु रहेको छ । विश्लेषणात्मक विधि अपनाएर गरिएको यस अध्ययनले पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका उद्देश्य पूर्ति हुने खालका विषयहरू पाठ्यपुस्तकमा समावेश हुनुपर्ने साथै पाठ्यक्रमले तोकेअनुसारका कथाहरू छनोट गर्नुपर्ने निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । यस अध्ययनले नीति तथा पौराणिक कथाको अध्ययन गरेतापनि सुक्ष्म रूपमा नीति र पौराणिक कथा बीचको भिन्नता सम्बन्धी चर्चा गरेको पाइदैन ।

खत्री (२०६३) द्वारा कक्षा ७ को पुरानो (२०३८) र नयाँ (२०५०) पाठ्यक्रम अनुसारको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त अध्ययनको उद्देश्य कक्षा ७ को पुरानो र नयाँ पाठ्यक्रममा आधारित

भाषा पाठ्यपुस्तकमा भएका कथाहरूको वर्गीकरण गर्नु रहेको छ । पुस्तकालयीय तथा तुलनात्मक विधि अपनाएर गरिएको उक्त अध्ययनले भाषाका चारै सीपको विकासमा (२०३८) को भन्दा (२०५०) को कथामा समावेश गरिएका अभ्यासमा भाषाका सबै सीपको विकास गर्ने प्रश्नहरू समावेश भएको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । यस अध्ययनले कथाहरूलाई उद्देश्यगत आधारमा तुलना गर्न सकेको देखिदैन ।

कटुवाल(२०६७) द्वारा शैक्षिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । उक्त शोधकार्यको उद्देश्य शैक्षिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूको पाठ्यक्रम अनुरूपता पहिल्याउनु रहेको छ । पुस्तकालयीय विधिमा केन्द्रित रहेर तयार पारिएको उक्त अध्ययनले कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरू पाठ्यक्रम अनुरूप नै चयन गरिएको, भाषिक सीप विकासका दृष्टिले न्यायको पक्ष कथा केही कमजोर रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । यस अध्ययनले सिर्जनात्मक अभ्यास तथा व्याकरण शिक्षणमा आगमन विधिलाई महत्त्व दिएको पाइन्छ । शैक्षिक दृष्टिले कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षक राखिएको भए पनि अध्ययनको सीमाङ्कनमा उक्त कुरा उल्लेख नभएकाले शैक्षिक दृष्टिकोणभित्र कुन कुन आधारबाट विश्लेषण गर्ने भन्ने कुरा अस्पष्ट देखिन्छ ।

निरौला (२०६८) द्वारा कक्षा ६ र ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ । पुस्तकालयीय तथा तुलनात्मक विधिमा केन्द्रित रहेर गरिएको उक्त अध्ययनको उद्देश्य कक्षा ६ र ७ को पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको तुलना गर्नु र छनोट र स्तरणका आधारमा कथाहरूको तुलना गर्नु रहेको छ । उक्त अध्ययनले अङ्कभारका दृष्टिले कक्षा ६ र ७ दुवैका कथामा समानता रहेको, कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली किताबमा पाठ्यक्रम अनुसार विषयवस्तु चयन नभएको, सिर्जनात्मक सीप विकासका दृष्टिले कक्षा ६ को भन्दा ७ को हाम्रो नेपाली किताब बढी सक्षम रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूलाई शिक्षणीय दृष्टिकोणबाट, छनोट र स्तरणका दृष्टिकोणबाट, संरचना र भाषिक पक्षका दृष्टिकोणबाट तुलना गरिएको भएतापनि उद्देश्यगत आधारमा तुलना हुन सकेको देखिदैन ।

गिरी (२०६८) द्वारा कक्षा ७ को नेपाली कितावमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ। उक्त अध्ययनको उद्देश्य कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूपताको पहिचान गर्नु रहेको छ। पुस्तकालयीय विधिमा केन्द्रित रही तयार पारिएको उक्त अध्ययनले कथामा प्रयुक्त शब्दहरू उपयुक्त रहेको, कथामा व्याकरणका अभ्यासहरू आगमन विधिबाट सिकाउन खोजिएको भएतापनि अभ्यासको कमी रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ। विभिन्न आधारहरूबाट कथाको विश्लेषण गरिए पनि कथा विधाको छनोट र स्तरणका आधारमा विश्लेषण हुन सकेको देखिदैन।

२.३ पूर्वकार्यको समीक्षाको कार्यान्वयन / उपयोगिता

भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषण सम्बन्धी विभिन्न शोधकार्यहरू भएका छन्। ती शोधकार्यहरूले फरक फरक दृष्टिकोणबाट कथाहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी फरक फरक निष्कर्षहरू निकालेका छन्। यसै सन्दर्भमा भट्टराई (२०६१) ले 'कक्षा ७ को नयाँ पाठ्यक्रम अनुसारका नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्यमा कथाका अभ्यासहरूलाई बोलाइ भन्दा लेखाइ सीपलाई बढी जोड दिएको कुरा औल्याएको पाइन्छ। त्यसैगरी पोखरेल (२०६३) को 'कक्षा ६ देखि १० सम्मका वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट नीति तथा पौराणिक कथाको अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्यमा पाठ्यक्रमले तोकेअनुसारका कथाहरू छनोट गर्नुपर्ने निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ। खत्री (२०६२) को 'कक्षा ७ को पुरानो (२०३८) र नयाँ (२०५७) पाठ्यक्रमअनुसारको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्यमा भाषाका चारै सीपको विकासमा (२०३८) को भन्दा (२०५७) को कथामा समावेश गरिएका कथाहरू बढी उपयुक्त रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ। त्यस्तै गरी निरौला (२०६८) को 'कक्षा ६ र ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकको शोधकार्यमा सिर्जनात्मक सीपका दृष्टिले कक्षा ६ को भन्दा सातको हाम्रो नेपाली किताब बढी सक्षम रहेको निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ।

विभिन्न तहको कथाको विश्लेषण सम्बन्धी भएका अध्ययनहरूले भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको कमीकमजोरी तथा उपयोगितालाई औल्याएको पाइन्छ। कथाको विश्लेषण सम्बन्धी भएका विभिन्न अध्ययनहरूले फरक फरक दृष्टिकोण तथा आधारहरूबाट कथाको विश्लेषण गरेको पाइन्छ। विविध सन्दर्भबाट कक्षा ६ को यस नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन भएपनि नयाँ परिमार्जित पाठ्यक्रम अनुसारको यस पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट

कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य नभएकाले यो शोधकार्य गर्ने प्रयास गरिएको हो ।

कथासम्बन्धी गरिएका प्रस्तुत अध्ययनहरू तुलनात्मक अध्ययन, पाठ्यक्रमसँगको अनुरूपात्मक अध्ययन, समग्र कथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षकमा भएका अध्ययनहरू पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माणमा उपयोगी हुने गर्दछन् । अध्ययनबाट निकालिएका निष्कर्षहरूका आधारमा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा देखिएका कमीकमजोरीहरू पत्ता लगाई कमजोरी निराकरण गर्न मद्दत मिल्दछ । पाठ्यक्रमले निर्देश गरे अनुरूप विषयवस्तुहरूको संयोजन गरी सोही अनुरूपका कथाहरू भए नभएको, कथाले पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई समेट्न सके नसकेको कुरा थाहा पाउन पनि कथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन उपयोगी हुने देखिन्छ । प्रस्तुत पूर्वकार्यहरूबाट निकालिएका निष्कर्षहरूका आधारमा कथाहरूलाई विविध दृष्टिकोणबाट अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको भएतापनि प्रस्तुत कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन कार्य नभएकाले यो अध्ययन पाठ्यक्रम निर्माता, पाठ्यपुस्तक निर्माता, शिक्षक तथा विद्यार्थीका लागि उपयोगी सावित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

२.४ सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा

जुनसुकै विषयमा अनुसन्धान गर्नु पूर्व सैद्धान्तिक ढाँचा निर्माण गर्नु आवश्यक हुन्छ सैद्धान्तिक ढाँचाले अनुसन्धानकार्यलाई तथ्यपूर्ण, विश्वासनीय र व्यावहारिक बनाउने गर्दछ । सबै सिद्धान्त तथ्यबाट सुरु भएर तथ्यमा नै अन्त्य हुन्छन् तथ्य नै सिद्धान्त सुरु गर्ने विन्दु हो (सिवाकोटी २०६४: ३८) । काल्पनिक र आधारविहिन कुराहरूबाट सिद्धान्त निर्माण गर्न सकिदैन । त्यसैले सिद्धान्त तथ्यबाट सुरु भएर तथ्यमा नै अन्त्य हुन्छ । सत्य तथ्य र विश्वासनीय विषयवस्तुलाई मात्र आधार बनाएर अनुसन्धान कार्य गर्ने गरिन्छ जसले गर्दा नयाँ सिद्धान्त निर्माण गर्ने कार्यमा मद्दत गर्दछ । सिद्धान्तले अध्ययनलाई व्यवस्थित गरी नयाँ क्षेत्रको खोज, समान्यीकरण र नयाँ अध्ययनको शैली उपलब्ध गराउछ । साथै तथ्यहरूलाई वैज्ञानिक रूपमा विश्लेषण गर्न सहयोग गर्दछ । त्यसैले कुनैपनि अनुसन्धानको प्रमुख उद्देश्य भनेको नै सिद्धान्त प्रतिपादन गर्नु हो ।

सिद्धान्त तथ्यहरूको अन्तरसम्बन्धको योग हो, ती तथ्यहरू अनुसन्धावाटै प्राप्त हुन्छन् (ऐ : ४०) । अनुसन्धानबाट विभिन्न अवधारणा, नियम उपनियमहरूको निर्माण गरी त्यसलाई सैद्धान्तिक रूप प्रदान गर्न सकिन्छ साथै अनुसन्धानबाट नयाँ सिद्धान्तको निर्माण गर्न पनि सकिन्छ । कुनै पनि

विषयवस्तुको बारेमा अध्ययन गर्नु भनेको मूलतः नयाँ सिद्धान्तको निर्माण गर्नु नै हो । अनुसन्धान के कसरी अधि बढाउने भन्ने सन्दर्भमा सिद्धान्तले निर्देशकको कार्य गर्ने भएकाले अनुसन्धानमा सिद्धान्तको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । सिद्धान्तले अनुसन्धानकर्ताको लागि समयको वचत, आवश्यक तथ्य कुराहरूको सङ्कलन गरी अध्ययन कार्यलाई व्यवस्थित गर्न मद्दत गर्दछ । यसले अनुसन्धानलाई अर्थपूर्ण बनाई सामान्यीकरण गर्न र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा प्रदान गरी शोधलाई विश्वासनीय बनाउन मद्दत गर्दछ ।

कथा साहित्य विधा भएकाले व्याख्या विश्लेषण, वाचन, श्रवण जस्ता माध्यमहरूबाट शिक्षण कार्य अधि बढाउनु पर्ने हुन्छ । कथालाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक ढङ्गबाट अध्ययन गर्ने तथा विशिष्ट साहित्यिक विधाका रूपमा स्थापित गर्न नयाँ सैद्धान्तिक अवधारणाअनुरूप पाठ्यपुस्तकमा कथा विधाको समावेश उपयुक्त हुन्छ । आधुनिक सन्दर्भमा कथाले निश्चित परिभाषा तथा मूल्य ग्रहण गर्नुअधि कथा भन्ने र सुन्ने परम्परा रहँदै आएको पाइन्छ । कथालाई भन्ने र सुन्ने कार्यबाट मात्र विश्लेषण नगरी यसको व्यापकताका लागि नयाँ सैद्धान्तिक खोज पनि आवश्यक हुन्छ । विद्यार्थीहरूमा कल्पनाशक्तिको विकास गर्न, कथाकथन गर्न, कहानी बुझ्न, र विश्लेषण गर्न सक्ने क्षमताको विकास गर्न कथाको अध्ययन महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यस सन्दर्भमा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका विभिन्न प्रकारका कथाहरूले विद्यार्थीहरूमा विविध क्षमता विकासमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

यस पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू लोक कथा, सामाजिक कथा, पौराणिक कथा र ऐतिहासिक कथा रहेका छन् । यी विभिन्न प्रकारका कथाले फरक फरक विषयवस्तुको उठान गरेका छन् । लोक कथाले लिखित स्रोत नभेट्टाइएका र लोकमा प्रचलित कथाहरूको प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ । सामाजिक कथाले समाजका हर्ष, पीडा, शोक आदिलाई विषयवस्तुको रूपमा उठाएको हुन्छ । पौराणिक कथाले वेद, पुराण, महाभारत, रामायण आदिमा उल्लेखित विषयवस्तुलाई उठाएको हुन्छ । त्यस्तै गरी ऐतिहासिक कथाले राष्ट्रिय गौरव तथा वीरहरूको पराक्रम सम्बन्धी विषयवस्तु उठाएको हुन्छ । फरक फरक कथाहरू बाट बोध गर्ने विषयवस्तु फरक फरक भए पनि कथा विधाका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूले हासिल गर्ने ज्ञान वाचन, श्रवण, शुद्धोच्चारण, अर्थबोध, भावबोध, सारांश बोध जस्ता कार्यकलापका माध्यमबाट नै प्राप्त गर्ने भएकाले कथा शिक्षणलाई सिकाइ सिद्धान्तसँग जोडेर हेर्न सकिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा कथा विधा समावेश गर्नुको औचित्य विधा शिक्षण मात्र नभएर कथाका माध्यमबाट भाषिक सीप पनि हासिल गर्न सकिने भएकोले वाचन, श्रवण, उच्चारण, बोध जस्ता सीपहरूमा सक्रिय गराउदै कथा शिक्षण गर्न सकिन्छ । यस्ता सीपहरूमा विद्यार्थीलाई एकै पटकमा पोख्न बनाउन सकिदैन । त्यसैले बारम्बार अभ्यास तथा पुनरावृत्तिको माध्यमबाट शिक्षण

गर्नु आवश्यक हुन्छ । कथा शिक्षण साहित्यिक विधा शिक्षण भए तापनि विद्यालय तहमा भाषिक सीप सँग-सँगै शिक्षण गरिने भएकाले यसलाई व्याहारवादी सिकाइ सिद्धान्तसँग सम्बन्धित रहेर विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

अध्याय तीन

विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा

कुनै पनि अनुसन्धान औपचारिक एवम् व्यवस्थित कार्य भएकोले यसमा सोही अनुसन्धान विषयसँग सम्बन्धित खास विधिहरूको उपयोग गरिएको हुन्छ। अनुसन्धान कार्य कसरी सम्पन्न गरिएको छ भनी स्पष्ट पनें क्रममा अनुसन्धान विधिको विवरण महत्त्वपूर्ण विषय हो। स्पष्ट अध्ययन विधि बिनाको शोधकार्य निरर्थक हुने हुदा स्पष्ट अध्ययन विधिको प्रयोगले शोधकार्य सफल बनाउने विधि अर्थात ढाँचाको आवश्यकता पर्दछ। यसका लागि व्याख्यात्मक तथा विश्लेषणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ। विभिन्न सामग्रीहरूको सङ्कलन गरी त्यसको व्याख्या गरिएको छ। साथै सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी त्यसको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत शोधकार्य पुस्तकालयीय विधिमा केन्द्रित रहेर तयार पारिएकाले पुस्तकालयमा सङ्ग्रहित पुस्तक, शोधग्रन्थ, तथा अन्य साहित्यिक विधा सम्बन्धी पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा तयार पारिएको हो।

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययनका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यमा सम्बन्धित विषयका पाठ्यपुस्तक र सम्बन्धित विषयसँग सम्बन्धित शोधग्रन्थहरूलाई प्रयोजनमा ल्याइएको छ। यस अध्ययनभित्र कथा समग्र अध्ययन सम्बन्धी विषयवस्तु समाविष्ट रहेकोले पुस्तकालयीय अध्ययन विश्लेषण विधिको माध्यमबाट आवश्यक सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ। कथा विधासम्बन्धी गरिएका विभिन्न अध्ययनहरू, कथाक तथा अन्य साहित्यिक विधाका पाठ्यपुस्तकहरूका माध्यमबाट आवश्यक तथ्याङ्क तथा सूचना सङ्कलन गरी यस शोधकार्य गरिएको छ। विभिन्न शोधग्रन्थ तथा पाठ्यपुस्तकहरूबाट निकालिएका निष्कर्षहरूका आधारमा आवश्यक तथ्याङ्कहरूलाई यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ।

३.३ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

प्रस्तुत कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिसकेपछि विभिन्न आधारहरूबाट त्यसको विश्लेषण कार्य गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट कथाहरूलाई विभिन्न आधारहरूबाट पाठ्यक्रमसँगको अनुरूपता केलाई विश्लेषण गरिएको छ । तथ्याङ्क विश्लेषणका लागि सम्बन्धित तहको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक बीच तालमेल गराई पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको संगति के कस्तो रहेको छ भनी विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार

छलफल र उपलब्धि

४.१ छलफल

४.१.१ कथा र कविता

कविता पद्य विधा हो भने कथा गद्य । कविताको गठन सुक्ष्म हुन्छ त्यसमा कथानक, परिवेश, पात्र पनि आउँछ तर यिनको उपस्थिति सुक्ष्म रूपमा हुन्छ । कथाको गठन भने स्थूल हुन्छ यसमा कथानक, पात्र, परिवेश स्थूल रूपमा रहेकाले सोभै आउँन सक्छ ।

यसरी विविध विधासँग कथा विधालाई हेर्दा विविधरूपमा समानता र असमानता देख्न सकिन्छ । त्यसैले कथा विधालाई अन्य विधा भन्दा छुट्टै र अलग अस्तित्व भएको विधाको रूपमा स्वीकार्न सकिन्छ ।

साहित्यका विविध विधाहरू जस्तै कथा पनि एक विधा हो । जुन श्रव्य र पाठ्य विधाअन्तर्गत पर्दछ । कथा विधामा विद्यार्थीहरूलाई मनोरञ्जन तथा आह्लादित गराउँन सक्ने क्षमता रहेको हुन्छ । अन्य विधा जस्तै यसले विषयवस्तुको ज्ञान, भाषाका चारै सीपको अभिवृद्धि तथा व्याकरणका विविध पक्षको जानकारी पनि दिन सकिन्छ । कथाहरू विविध किसिमका हुने हुनाले ती विविध विधाबाट समाजका यथार्थ घटनाको बोध गर्न सकिन्छ । मानिसका मनमा कुण्ठित भावनाहरूको बारेमा ज्ञान हासिल गर्न सकिन्छ । ऐतिहासिक कथाबाट सत्य-असत्य, धर्म-अधर्म, पाप-पुन्यका बारेमा ज्ञान प्राप्त गर्न सकिन्छ । नैतिक कथाबाट नीति नियमका कुरा बुझ्न सकिन्छ । कथा विधाबाट स्वस्थ मनोरञ्जन प्राप्त गर्नुका साथै अन्य विविध कुराहरू पनि प्राप्त गर्न सकिने हुनाले अन्य विधा भन्दा कथा विधालाई उपयुक्त विधाका रूपमा ग्रहण गर्न सकिन्छ ।

कथा शिक्षणबाट प्राप्त गर्न सकिने कुराहरूलाई मनन गरी भाषा पाठ्यपुस्तकमा आवश्यकता अनुसार क्रमिकरूपमा कथा समावेश गरिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

४.१.२ कथाको उपयोगिता / महत्त्व

विद्यालय तहको शैक्षिक कार्यकलापमा नेपाली भाषाको महत्त्वपूर्ण स्थान रहन्छ । विद्यालय तहको प्रारम्भिक तहदेखि अनिवार्य रूपमा पठनपाठन हुने यस विषयलाई प्रभावकारी एवम् व्यावहारिक ढङ्गले शिक्षण गरिनुपर्छ र त्यसका लागि उपयुक्त पाठ्यक्रम एवम् पाठ्यसामग्री हुनुपर्छ (नि.मा. पाठ्यक्रम २०५८) । भाषा सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउँन र महत्त्वपूर्ण क्रियाकलाप

सञ्चालन गर्न भाषा पाठ्यपुस्तकमा कथा राखिन्छ । कथा विधाले सिकाइलाई गतिशील र प्रभावकारी बनाउने कार्य गर्दछ । किनकि कथानक कथाको मूल विशेषता भएकाले कथाको विषयवस्तु पकड्न विद्यार्थीलाई सजिलो हुन्छ (अधिकारी २०५३ : १७१) ।

कुनै पनि साहित्यक विधाप्रति पाठकवर्ग आकर्षित हुनको कारण साहित्यले मानिसलाई आनन्दानुभूति गराउँछ । त्यसमध्ये पनि लोकप्रिय विधाको रूपमा कथालाई लिइएको छ । कथाले मानिसलाई आनन्दित तुल्याउँछ, बोलाइको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ, कल्पनाशक्तिको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ साथै सामाजिक कुसंस्कारको पर्दाफास गरी कुरीति हटाउन सहयोग गर्दछ । विद्यार्थीहरूको मनस्थिति स्वस्थ बनाउनुको साथै नैतिकताको विकासमा पनि कथा शिक्षणको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । कथा शिक्षणबाट विद्यार्थीहरूले स्पष्ट एवम् क्रमिक रूपले घटनाक्रमको वर्णन गर्न, विचार गर्न, कथाबोधबाट उत्पन्न हुने संवेगात्मक अनुभूति र कल्पना शक्तिको विकास गर्न सक्दछ । यसको अतिरिक्त विभिन्न विषयमा शब्दभण्डारको विकास गर्न, उखानटुक्काको प्रयोग गर्न, वाक्यांशको ज्ञान तथा तिनलाई प्रयोग गर्ने सुभक्तिको विकास गर्न पनि यसको मद्दत गर्छ ।

कथाले विद्यार्थीहरूको मानसिक, सामाजिक, नैतिक पक्षको विकास गर्न सहयोग गर्दछ । कथा शिक्षणबाट विद्यार्थीहरूमा मानसिक सन्तुष्टि प्राप्त हुनुकोसाथै कथाकथन, प्रस्तुतीकरण ढाँचा, कथनशैली, भाषिक क्षमताको बृद्धि गर्नमा मद्दत पुग्दछ । त्यसै गरी विद्यार्थीहरूमा शब्दभण्डारको विकास, अभिव्यक्ति शील्यको विकास गर्न पनि मद्दत पुग्दछ ।

कथाको महत्व तथा उपयोगितालाई बुँदागत रूपमा तल उल्लेख गरिन्छ :

१. विद्यार्थीहरूमा घटनाक्रमको वर्णन गर्न, विचार गर्न, कथाबोधबाट उत्पन्न हुने संवेगात्मक अनुभूति र कल्पनाशक्तिको विकास गर्न मद्दत मिल्दछ ।
२. शब्दभण्डार, उखानटुक्का, तथा वाक्यांशको ज्ञान तथा तिनलाई प्रयोग गर्ने सुभक्तिको विकास गर्न यसले सघाउँछ
३. विद्यार्थीहरूमा चारित्रिक विकास गर्न सहयोग गर्दछ ।
४. विद्यार्थीहरूको सामाजिक, मानसिक तथा नैतिक पक्षको विकास गर्न उपयोगी हुन्छ ।
५. विद्यार्थीहरूमा रहेको अन्तर्निहित प्रतिभाको प्रसफुटन गरी सिर्जनशीलताको विकास गर्न सहयोग गर्दछ ।
६. विद्यार्थीहरूमा शुद्ध लेखन, शुद्ध उच्चारण, शब्दनिर्माण कथाकथन, मौखिक अभिव्यक्ति जस्ता क्षमताको विकासमा मद्दत गर्दछ ।

७. सिर्जनात्मक क्षमता प्रस्फुटन गर्न सहयोग पुर्याउछ ।

८. व्यक्तित्व विकासको मार्ग प्रशस्त गर्न सहयोग पुर्याउछ (अधिकारी २०५३ : ५५) ।

४.२ उपलब्धि

प्रस्तुत शोधकार्यमा गरिएका पूर्वकार्यहरूको समीक्षाबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा उपलब्धिहरूको पहिचान गर्न सकिन्छ । कथा विधासँग सम्बन्धित रहेर गरिएका अध्ययनहरूले पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू विद्यार्थीको रूचि र स्तर अनुरूप हुनुपर्ने, कथा शिक्षणका माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा व्यावहारिक परिवर्तन आउनु पर्ने, कुरा औल्याइएको पाइन्छ । विद्यालय तहको पाठ्यपुस्तकमा सबै विद्यार्थीहरूलाई उत्तिकै महत्वका साथ समावेश गरिनु आवश्यक छ । विद्यार्थीहरूमा साहित्यिक ज्ञान सँगसँगै विषयवस्तुगतगत ज्ञानप्रति पनि अभ्यस्त गराउँदै लैजानका लागि पाठ्यपुस्तकमा सबै खाले विधा समावेश गरिनु आवश्यक हुन्छ । कथा विधामा गरिएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरूले प्रस्तुत शोधकार्यका लागि विविध सामग्री उपलब्ध गराउन मद्दत पुगेको छ । साथै विषयवस्तुको छनोट गर्न पनि सहज भएको छ । यसलाई यस अध्ययनमा महत्वपूर्ण उपलब्धिको रूपमा लिन सकिन्छ । अधिल्ला शोधकार्यहरूमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप तथा कथाहरूको वितरणमा परिष्कार तथा सुधारका लागि उपयुक्त सुझावहरू पेश गरिएको छ । जसले गर्दा पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकमा भएका कमीकमजोरीहरू सुधार गर्दै अधि बढनका निम्ति महत्वपूर्ण सामग्रीको रूपमा रहन सक्छ ।

यस शोधकार्यका लागि प्रयोग गरिएको पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका माध्यमबाट विविध विषयवस्तुको जानकारी हासिल हुनको साथै शोधहरूको मूल्याङ्कनबाट कथासम्बन्धी अध्ययन गरिनुपर्ने विषयवस्तु छनोट गर्न र पूर्वकार्यको कमीकमजोरी पहिचान गरी उपयुक्त सुझाव प्रदान गर्न मद्दत पुग्ने देखिन्छ । कथासम्बन्धी विविध विषयवस्तुहरूको अध्ययन पुस्तकालयीय विधिकै माध्यमबाट गरिनुपर्ने भएकाले कथा विधा तथा कथाको सैद्धान्तिक अवधारणा सम्बन्धी पुस्तकहरूको गहन अध्ययनले पनि प्रस्तुत शोधकार्य अधि बढाउनका लागि सहयोग प्राप्त भएको छ । पुस्तकालयमा सङ्ग्रहित शोधहरूको अध्ययनले पनि प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व सावित गर्नमा मद्दत पुगेको छ ।

४.३ विभिन्न आधारहरूबाट कथाको विश्लेषण

४.३.१ कथाको वर्गीकरण

४.३.१.१ लोककथा

अलिखित कथ्य बोलीका रूपमा परम्परादेखि समाजमा चल्दै आएका रोचक विषयवस्तुलाई लोककथाका रूपमा चिनिन्छ । लिखित स्रोत नभेट्टाइएका र लोकमा चल्दै आएका, कथाहरू नै लोककथा हुन् । यी लोककथाहरूले सांस्कृतिक तथा राष्ट्रिय जनजीवन, रीतिरिवाजलाई प्रतिबिम्बित गर्ने हुनु पर्दछ । (मा. वि. पाठ्यक्रम २०३८) । गाउँघरमा प्रचलित परम्परागत लिखित र अलिखित रूपले चल्दै आएका रोचक ज्ञानबद्धक कथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यसबाट भाषिक सीपका अतिरिक्त राष्ट्रिय जनजीवनका विविध पक्षहरू झल्किने गर्दछन् ।

४.३.१.२ सामाजिक कथा

समाजका पिडा, दर्द, हर्ष, शोक आदि जस्ता विविध पक्षहरूलाई टपक्क टिपेर छपक्क छापिएको कथालाई सामाजिक कथा भनिन्छ । दैनिक जीवनमा घट्ने घटनाहरूका साथै सामाजिक विकृति र विसङ्गतिका चापप्रतिचापका माझमा राजनैतिक, आर्थिक, भौगोलिक, प्राकृतिक अवस्थाको वस्तुपरक एवम् भावपरक चित्रण गर्ने कार्य सामाजिक कथामा गरिएको हुन्छ (भण्डारी र अन्य २०६६ :१३) । समाजको सच्चा तस्वीर झल्किएको कथालाई सामाजिक कथाको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.३.१.३ ऐतिहासिक कथा

राष्ट्रको गौरव बढाउने वीर वीराङ्गनाहरूको पराक्रम सम्बन्धी घटनामा लेखिएको कथालाई ऐतिहासिक कथाका रूपमा चिनिन्छ । यस अन्तर्गत राष्ट्रिय स्वाभिमान, गौरव र वीरताले भरिएका ऐतिहासिक महापुरुषका पराक्रमसम्बन्धी घटनामा आधारित कथाहरू रहन्छन् । विद्यार्थीहरूमा जन्मभूमि र जननी भन्दा ठूला संसारमा अरू कोही छैनन् भन्ने भावना जागृत गर्नु यस्ता कथाको उद्देश्य हो (ऐ :) ।

४.३.१.४ पौराणिक कथा

धार्मिक ग्रन्थका आधारमा तयार पारिएका कथालाई पौराणिक कथा भनिन्छ । पुराण, वेद, महाभारत, रामायण आदिमा उल्लेख भएका धार्मिक विषयवस्तुमा आधारित कथालाई पौराणिक कथा

भनिन्छ । यस अन्तर्गत वेद, पुराण, महाभारत, रामायण र बुद्ध ग्रन्थका जातक कथाहरू पर्दछन् । यी कथाहरूबाट परम्परागत मूल्य र मान्यताको बोध गराइ तत्सम्बन्धी चेतना जगाउन सहयोग पुर्याउने उद्देश्य राखेको हुन्छ (ऐ :क) ।

४.४ कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको वर्गीकरण :

तलिका नं. १ (कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको वर्गीकरण)

क्र. सं.	कथा	प्रकार
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	लोककथा
२	साने र ठूले	सामाजिक कथा
३	युमादेवीको अवतरण	ऐतिहासिक कथा
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	पौराणिक कथा
५	मानिस नै देवता	लोककथा
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	पौराणिक कथा

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

४.४.१ युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन

‘युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन’ कथा लोककथा हो । यस कथामा जङ्गलमा बसोवास गर्ने हाती, खरायो, र अन्य जनावरका माध्यमबाट लोकमा प्रचलित विषयवस्तुहरूलाई उठाइएको छ । एउटै जङ्गलमा बसेर जङ्गलका अन्य जनावर तथा खरायोको बास उठाउने शक्तिशाली हातीहरू खरायोको युक्तिको सामु पराजित भएको कथा यसमा समावेश छ ।

यो कथा शिक्षामूलक छ, किनकि यसको विषयवस्तुले एउटै समाज वा एउटै स्थलमा बसोवास गर्ने प्राणी हुन् वा मानिस सबैले एक अर्कालाई बाधा नगरी एक अर्कामा मिलिजुली बस्नु पर्ने सन्देश दिएको छ । यस कथामा ठूलो शरीर भएको शक्तिशाली हातीको सामु सानो खरायोको युक्तिले ठूलो कार्य गरेको छ । यसले पनि शरीर र बल भन्दा बुद्धि ठूलो हो भन्ने शिक्षा प्रदान गरेको छ ।

४.४.२ साने र ठूले

‘साने र ठूले’ सामाजिक कथा हो । यस कथामा मताने माइलाका दुई छोरा साने र ठूले बीचको झगडा र मेलमिलापको विषयवस्तुलाई उठाइएको छ । बाबुको मृत्युपछि अंशबन्डामा लैनो

भैंसीको बाँडफाँडको विषयबाट यिनीहरूको मनमुटाव सुरु भएको हो । चतुर र अलछ्छी ठूलेले सोभो सानेलाई भैंसीको सम्पूर्ण स्याहार गर्न लगाएर दुध र मल चाँही आफूमात्र उपयोग गरेकाले सानेमाथि अन्याय भएको छ । अन्त्यमा सानेले दुध र मलको लागि त भैंसीको स्याहार सुसार गर्नुपर्ने कुरा सुभाएपछि उनीहरू बीच पहिले भैं मेलमिलाप भएको छ । समाजमा हुने घटना, दाजुभाइबीचको मनमुटावको कारणलाई यस कथामा देखाइएको छ । यस कथाले घर परिवार र समाजमा राम्रो सम्बन्ध स्थापित गर्न सानो कुरमा भगडा नगरी समझदारीपूर्वक कार्य गर्नुपर्ने कुरालाई औल्याएको छ ।

४.४.३ युमादेवीको अवतरण

‘युमादेवीको अवतरण’ ऐतिहासिक कथा हो । यस कथामा राजा माबोहाड आफ्ना मन्त्री र सिपाहीहरूसँग सिकार खेल जादा मृग र कुकुरहरू आश्चर्यजनक तरिकाले हराएपछि एक युवती उपस्थित भएको विषयवस्तु समावेश छ । राजाले आफ्नो इमान र विवेक कायम राख्दै युवतीसँग कुरा गर्दा युवती देवी भएको र राजाको प्रशंसा गर्दै धन्यवाद प्रकट गरेर उनी विलय भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । कथामा देवीको विलयसँगै कुकुर मृग फर्किएको अवस्था छ । एकदिन राजालाई ती देवीले सपनामा बताइन् ‘म तिम्रो कल्याण गर्ने युमादेवी हुँ’ राजा बिउँफिए र खुसी भएर विवेक नछोडी शासन गर्ने अठोट गरेको प्रसङ्ग कथामा छ । राजा तथा अन्य मनुष्यले आफ्नो विवेक र इमान नछोडी कार्य गरेमा भगवानले पनि कल्याण गर्ने सन्देश प्रदान गरेको छ ।

४.४.४ युधिष्ठिरको परीक्षा

‘युधिष्ठिरको परीक्षा’ पौराणिक कथा हो । यस कथामा सत्यवादी र आदर्शवादी पाँच पाण्डवहरू, धूर्त र स्वार्थी कौरवहरू बीचको षड्यन्त्रलाई देखाइएको छ । पासा खेलमा कौरवहरूले पाण्डवहरूलाई जाल गरेर हराएपछि उनीहरू वनबास गएका छन् । वनबासबाट फर्कने बेलामा एकजना ब्राह्मणको अग्निकवज हरिणबाट खोसिदिन गएका पाण्डवहरू तिर्खाले ब्याकुल भई पानी खान तलाउतिर जाँदा एक एक गर्दै चारै भाइहरू नफर्किएपछि चिन्तित भएका युधिष्ठिर जलासय नजिक पुग्दा आफ्ना चारै भाइ मृत अवस्थामा देखेछन् । आश्चर्यचकित भएका युधिष्ठिरलाई अज्ञात ठाउँबाट आएको प्रश्नको उत्तर सत्यवादी भएर दिएपछि उनका भाइहरूको प्राण फिर्ता भएको छ । यसरी यस कथामा सत्यवादी र आदर्शवादी पाँच पाण्डवहरूका माध्यमबाट सधैं सत्यको बाटोमा हिड्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिन खोजिएको छ ।

४.५.२.५ मानिस नै देवता

‘मानिस नै देवता’ लोक कथा हो । यस कथामा सौतेनी आमाबाट पिडीत भएको प्रदीप ऐंसेलु खान जङ्गल जाँदा डमरूसँग भेट भएको प्रसङ्ग छ । गोली लागेर घाइते भई फर्केकी बघिनीको सेवा गरेर र डमरूहरूको सेवाले बघिनीको आँखा खुल्यो । उसले आफ्ना डमरूहरूलाई जस्तै प्रदीपलाई पनि माया गर्न थालेको प्रसङ्ग कथामा उल्लेख छ । यस कथामा बाघ जस्तो हिंस्रक जनावर र प्रदीप बीचको मानवीय सम्बन्धका माध्यमबाट मानिसको असल व्यवहारले जस्तोसुकै कुरा र दयाहीन मानव तथा प्राणी पनि पगिलन सक्छ भन्ने कुरा प्रष्ट पार्न खोजिएको छ ।

४.४.६ श्रीकृष्णको पराक्रम

‘श्रीकृष्णको पराक्रम’ पौराणिक कथा हो । देवकी र वासुदेवको विवाहमा मथुराका राजा कंश पनि खुसी भएको प्रसङ्ग छ । अचानक आकाशतिरबाट आएको आवाजले कंशको व्यवहार क्रूर भएको छ । त्यहाँ भनिएको थियो ‘यिनीहरूको आठौँ सन्तानबाट तँ मर्नेछस्’ त्यसपछि उसले देवकी र वासुदेवमाथि अत्याचार गर्न थाल्यो, उनीहरूका सबै सन्तानको हत्या गर्न थाल्यो । देवकीको आठौँ सन्तान पनि मार्नलाई माथितिर फयाक्दा ती बच्ची आकाशतिर उडिन् र आकाशबाट आवाज आयो ‘संसारमा अत्याचार कहिल्यै टिक्दैन तँ मृत्युको तयारी गर्’ त्यसपछि कंशमा हिनताभाव देखियो । त्यसपछिमात्र थाहा पायो वासुदेव र देवकीका सन्तानलाई गोकुलका ब्रजराज नन्दबाबा र यशोदाले संरक्षण गर्दैआएका रहेछन् र पछि तिनै बालकले कृष्ण बनी कंशको हत्या गरेको प्रसङ्ग कथामा उल्लेख छ । यस पौराणिक कथाका माध्यमबाट अन्याय र अत्याचारको कहिल्यै पनि जीत हुदैन, अत्याचारीले कुनै न कुनै दिन सजाय भोग्न बाध्य हुनुपर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ ।

४.५ कथाको संरचनाको आधारमा विश्लेषण

४.५.१ युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन

कथाको आदि भागमा हात्तीहरूको नाइके चतुर्दन्तको बयान गरिएको छ । कुनै समय उनीहरू बसोवास गरेको जङ्गल खडेरी परेर भोकभोकै मर्ने अवस्था भएपछि सम्पूर्ण हात्तीहरूले नाइके हात्तीलाई यस समस्याको समाधान खोज्न आग्रह गरेको कुरा कथाको आदि भागमा रहेको छ । नाइके हात्तीको निर्णयअनुसार उनीहरू अर्को जङ्गलमा बँसाइ सरे । हात्तीहरू अर्को जङ्गलमा गएर बस्न थालेपछि त्यहाँका अन्य जनावर तथा खरायोहरूलाई नराम्रो असर पयो । उनीहरूको गाँसबास उठ्यो । त्यसपछि सोही जङ्गलको खरायोको नाइकेले हात्तीको नाइकेलाई आग्रह गर्‍यो

तिमीहरू यो जङ्गल छोडेर जाओ नत्र हाम्रो अभिभावक चन्द्रदेवलाई उजुर गर्नेछौ । यहाँसम्म आइपुग्दा कथाको मध्यभाग सकिएको छ ।

कथाको अन्त्य भागमा खरायोले तलाउमा लगेर चतुर्दन्तलाई चन्द्रदेव देखाएको छ । त्यसपछि हात्तीहरू पातालगङ्गा जङ्गल छोडेर पहिलेकै जङ्गलतर्फ फर्किएको कथा यसमा समावेश छ । कथाको सुरु र मध्य भाग त्यति चाखलाग्दो नभएपनि अन्त्यमा आएर शक्तिको सामु युक्तिले जीत हासिल गरेको प्रसङ्ग चाखपूर्ण छ । अन्त्य भागमा कथाले शीर्षकको सार्थकता कायम गर्न सफल भएको छ । अन्त्यमा सबैले बल र शक्तिले भन्दा बुद्धिले कार्य गर्नुपर्दछ, भन्ने सन्देश दिएको छ ।

४.५.२ साने र ठूले

कुनै एउटा गाउँमा बस्ने मताने माइलाका दुई छोरा साने र ठूले थिए । मताने माइलाकी श्रीमती बितेपछि पनि उसले छोराहरूलाई राम्रोसँग हुर्काएको प्रसङ्ग कथाको सुरुवातमा आएको छ । मध्य भागमा साने र ठूले दुबैलाई बाबुले खेतीपातिको काममा लगाएको छ । दाजु भाइबीचको सम्बन्ध राम्रो रहेको छ । सबै काम मिलिजुली गर्छन् । ज्वरोको कारण मताने माइलाको मृत्यु भएपछि साने र ठूलेबीच अंशबन्डा लगायत सानोतिनो घरायसी कुरामा पनि मनमुटाव सुरु हुन्छ । लैनो भैंसीको बाण्डफाडको विषयमा उनीहरूको मनमुटाव उत्कर्षमा पुग्दछ ।

कथाको अन्त्य भागमा सानेले दाजु ठूलेलाई भैंसीबाट दुध, मल प्राप्त गर्न भैंसीको स्याहार गर्नुपर्ने कुरा सुभाएपछि ठूलेको आँखा खुल्छ । त्यसपछि उनीहरूबीच पहिले भैं राम्रो सम्बन्ध कायम हुन्छ । कथाको मध्य भागमा आएर विग्रिएको दाजु भाइबीचको सम्बन्धलाई आएर मेलमिलाप भएको देखाइएको छ । यसरी यस कथाले मेलमिलाप र समझदारीले मात्र घरपरिवारमा शान्ति मिल्ने र जीवन सहज हुने सन्देश दिएको छ ।

४.५.३ युमादेवीको अवतरण

कथाको सुरुवात किराती राजा उवाहाडको मुत्युपछि उनका छोरा माबोहाड किरात देशका राजा भएको र यिनी धार्मिक, सज्जन, र गुणी भएको प्रसङ्गबाट भएको छ । एक दिन राजा सिकार खेल जाँदा जङ्गलमा कुकुर र मृग हराएपछि राजा र उनका सिपाहीहरू चकित भएका छन् । राजाका फौजले खोज्दै जाँदा एउटी युवतीको दर्शन पाउँछन् ।

युवतीसँग भेट भएपछि कथाको मध्य भाग सुरु हुन्छ । मन्त्रीले ती युवतीलाई जीवन सङ्गिनी बनाउन आग्रह गर्दा पनि राजाले अस्वीकार गरे । ती युवती सामान्य मानिस नभएर कुनै देवी हुन् भन्ने अड्कल राजाले काटे । किनकी कुकुर र मृग आश्चर्यजनक तरिकाले हरएका थिए त्यसपछि राजाले नम्रतापूर्वक ती युवतीसँग कुरा गरे राजाको व्यवहारले प्रशन्न भई युवतीले भनिन् म तिम्रो मन जाचन आएकी हुँ, तिम्री विवेकी र इमान्दार रहेछौ आफ्नो विवेक नछोडी शासन गर्नु भनी ती युवती हराइन् र कुकुर र मृग पनि त्यही उपस्थित भए । यहाँसम्म आइपुग्दा कथाको मध्य भाग समाप्त हुन्छ । अन्त्य भागमा राजालाई सपनामा ती युवतीले विवेक र भक्ति नछोडी राज्य गर 'म तिम्रो कल्याण गने युमादेवी हुँ' भनेको प्रसङ्ग छ । यसरी राजाले सपनामा युमादेवीको दर्शन पाएकाले खुसी भएको प्रसङ्गसँगै कथाको अन्त्य भएको छ । यसरी यस कथाले विवेकी भएर आफ्नो इमान्दारिता नछोडी कार्य गरेमा सफल हुन सकिने सन्देश दिएको छ ।

४.५.४ युधिष्ठिरको परीक्षा

पाँच पाण्डवहरू सत्यवादी, आदर्शवादी, शक्तिशाली र इमान्दार थिए । उनीहरूले आफ्नो शक्ति र योजनाबाट इन्द्रप्रस्थ नामको राज्य कायम गरेको प्रसङ्गबाट कथाको सुरुवात भएको छ । कौरवहरूले जाल गरेर पासाबाजीमा हराएपछि पाण्डवहरू वनवास जानु परेको प्रसङ्ग कथाको आदि भागमा रहेको छ ।

मध्य भागमा पाण्डवहरू सत्यताको बाटो नछोडी वनवास वसे । वनवास सकिएर फर्कने बेलामा एकजना ब्राह्मणको अग्निक्वज हरिणबाट खोसिदिन जाँदा प्यास लागेर पानी पिउन गएका युधिष्ठिरका चारै भाइ नफर्केपछि उनी भाइहरूको खोजीमा जाँदा भाइहरूलाई मृत अवस्था भेटेछन् ।

कथाको अन्त्य भागमा भाइहरूको मृत्युले शोकाकुल भएका युधिष्ठिर आफूपनि प्राण त्याग गर्न लाग्दा अदृश्य ठाउँबाट आएको प्रश्नको उत्तर सत्यवादी भएर दिएपछि उनका भाइहरूको प्राण फिर्ता भएको छ । पाँच पाण्डवहरू फेरी एक भएको प्रसङ्गसँगै कथाको अन्त्य भएको छ । यसरी यस कथाले सधैं धैर्यतापूर्वक सत्यको बाटोमा हिड्नु पर्ने सन्देश दिएको छ ।

४.५.५ मानिस नै देवता

सौतेनी आमाको व्यवहारले आजित भएको प्रदीप ऐंसेलु खान जङ्गल जाँदा दुईओटा डमरूसँग भेट भएको प्रसङ्गबाट कथाको सुरुवात भएको छ । कथाको मध्य भागमा गोली लागेर

घाइते भएकी बधिनीको शारीरबाट गोली निकाली आफ्नो सर्ट फुकालेर बाँधिदियो । प्रदीपको यस्तो व्यवहार देखेर बधिनीको आँखा खुल्यो र उसले आफ्ना डमरूहरूलाई जस्तै माया गर्न थालेको प्रसङ्ग रहेको छ ।

कथाको अन्त्य भागमा प्रदीप बधिनीसँगै बसेको देखेर बटुवाहरू आश्चर्यमा परे । बधिनीले प्रदीपलाई देवता ठानी उसले मानिस नै देवता बन्ने रहेछ भन्ने कुरा बुझेको प्रसङ्ग कथाको अन्त्यमा आएको छ । मित्रताको पाठ सिकाउँन मानिस र जनावरको प्रयोग गरिएको यस कथाको अन्त्य भागमा शीर्षक सार्थक भएको छ ।

४.५.६ श्रीकृष्णको पराक्रम

शूरका छोरा वासुदेव र देवकीकी छोरी देवकीको विवाह भएको प्रसङ्गबाट कथाको आरम्भ भएको छ । कथाको आदि भागमा उनीहरूको विवाहले सबै खुसी भएको र देवकीको दाजु कंशपनि खुसी भएको कुरा उल्लेख छ । तर अचानक आकाशतिरबाट आएको आवाजले कंश परिवर्तन भएको छ, 'यिनीहरूको आठौँ सन्तानले तेरो हत्या गर्नेछ' भन्ने आवाज आएपछि कंश क्रुर बन्दै गएको छ

कथाको मध्य भागमा कंशले वासुदेव र देवकीलाई बन्दी बनाई यातना दिन थालेको र उनीहरूका प्रत्येक सन्तानको हत्या गर्दै आएको कुरा उल्लेख छ । आठौँ सन्तानलाई पनि मार्न आकाशतिर फ्याक्दा उडेर गएको प्रसङ्ग छ । अन्त्य भागमा अदृश्य ठाउँबाट आवाज आयो 'कंश संसारमा अत्याचार टिक्दैन तँ मृत्युको तयारी गर' यो सुनेर कंशमा हिनताभाव छाियो, वासुदेव र देवकीका सन्तानलाई गोकुलका वज्रराज नन्दबाबा र यशोदाका सन्तानका रूपमा हुर्काउँदै आएको कुरा कंशले अन्त्यमा थाहा पायो र पछि तिनै बालक कृष्ण बनी कंशको हत्या गरेको कुरा उल्लेख छ । यस कथामा अत्याचारी र दुष्ट चरित्र भएका व्यक्तिको पराजय निश्चित हुन्छ भन्ने कुरा प्रष्ट पार्न खोजिएको छ ।

४.६ कथाको संरचना र शब्दभण्डार

'युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन' कथामा प्रयुक्त भाषा सरल छ मत्ता, मकुना, छावा, व्याकुल, खडेरी, प्रहर जस्ता जटिल शब्दको अर्थ पृष्ठको अन्त्यमा समावेश गरिएकाले विद्यार्थीहरूमा अर्थबोध गर्न सहज हुने देखिन्छ । 'साने र ठूले' कथामा प्रयोग गरिएको भाषा सरल र सहज छ । सामाजिक कथा भएकाले समाजमा प्रचलित शब्दको प्रयोग गरिएको छ । रोचक विषयवस्तुमा रहेको ऐतिहासिक कथा 'युमादेवीको अवतरण' मा प्रयुक्त भाषा समग्रमा उपयुक्त रहेको छ । तर यस

कथामा प्रयोग गरिएका माबोहाड, उवाहाड, चेम्फुजोड, यासोकजोड जस्ता शब्दहरूमा विद्यार्थीहरूलाई उच्चारणगत समस्या हुने देखिन्छ ।

‘युधिष्ठिरको परीक्षा’ मा प्रयोग गरिएको भाषा शब्दभण्डारका कारणले सरल देखिदैन उदण्ड, धूर्त, कर्तव्यपरायण, अग्निक्वज अग्निहोत्र, कर्तुत चालबाजी जस्ता शब्दहरू बालबालिकाका लागि दुर्बोध्य हुन सक्छन् । तसर्थ सरल शब्दहरू प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । ‘मानिस नै देवता’ कथामा प्रयुक्त भाषा सरल छ । विद्यार्थीले बुझ्नसक्ने सरल शब्दको प्रयोग गरिएको छ । मानिस र जनावरबीचको मित्रताको विषयवस्तु उठाइएको यस कथा विद्यार्थीहरूका लागि रोचक छ । ‘श्रीकृष्णको पराक्रम’ कथामा प्रयोग गरिएको भाषा पनि सरल नै देखिन्छ । कथाको बीचबीचमा आएका “मुख कंश जसको विहेमा तँ खुसी हुदैछस् त्यसैको आठौं सन्तानबाट तँ मर्नेछस”, “लैजाओ यसलाई यसले मलाइ मादैन । आठौं चाँहि नर्बिसी ल्याउनु” जस्ता उक्तिहरूले कथा जटिल भएको छ, नयाँ नयाँ शब्दको प्रयोगले कथा रोचक बनेको छ ।

४.६.१ पाठको संरचना

‘युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन’ कथामा जम्मा १३९ वाक्य र १७ अनुच्छेद रहेका छन् ।

‘साने र ठूले’ कथामा जम्मा १२५ वाक्य र १२ अनुच्छेद रहेका छन् ।

‘युमादेवीको अवतरण ’ कथामा १०८ वाक्य र ९ अनुच्छेद रहेका छन् ।

‘युधिष्ठिरको परीक्षा’ कथामा जम्मा ११० वाक्य र ११ अनुच्छेद रहेका छन् ।

‘मानिस नै देवता’ कथामा जम्मा ९८ वाक्य र १४ अनुच्छेद छन् ।

‘श्रीकृष्णको पराक्रम’ कथामा जम्मा ११३ वाक्य र १३ अनुच्छेद छन् ।

४.६.२ पाठको संरचनाको तुलना

पाठमा प्रयुक्त वाक्य र अनुच्छेदलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. २

क्र. सं.	शीर्षक	वाक्य	अनुच्छेद
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	१३९	१७
२	साने र ठूले	१२५	१२
३	युमादेवीको अवतरण	१०८	९
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	११०	११
५	मानिस नै देवता	९८	१४
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	११३	१३

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा वाक्यका दृष्टिले सबभन्दा लामो पाठ 'युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन' हो भने छोटो पाठ 'मानिस नै देवता' हो अनुच्छेदका दृष्टिले पनि लामो पाठ 'युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन' कथा नै रहेको छ । भने छोटो पाठ 'युमादेवीको अवतरण' रहेको छ । सबै कथाहरूमा अनुच्छेद विभाजन उपयुक्त नै देखिन्छ । तर कतिपय स्थानमा दुई हरफका टुके अनुच्छेद पनि रहेको रहेको छ 'मानिस नै देवता' कथामा यस्तो रहेको छ । कम्तीमा पनि ५/ ६ हरफसम्मका अनुच्छेद राख्नु पउनु हुने देखिन्छ ।

४.६.३ वाक्य संरचना

कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका ६ ओटा कथामा समाविष्ट वाक्यहरू के कसरी बनेका छन् ? तथा ती के कती छन् भन्ने कुरा तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ३

क्र. सं.	शीर्षक	सरलवाक्य	मिश्रवाक्य	संयुक्तवाक्य
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	६२	५०	२२
२	साने र ठूले	५५	४५	१७
३	युमादेवीको अवतरण	४६	३८	१५
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	३९	१७	३०
५	मानिस नै देवता	३५	२२	२०
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	३८	१९	२१
	जम्मा	२७४	१९१	१२५

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

उक्त तालिकालाई अध्ययन गर्दा सरलवाक्य, मिश्रवाक्य, र संयुक्तवाक्यको जम्मा सङ्ख्या २७४,१९१, १२५ रहेका छन् । सामान्य रूपमा अध्ययन गर्दा सबै प्रकारका वाक्यहरूको स्थिति उचित देखिन्छ । सरलवाक्य संयुक्तवाक्य भन्दा बढी हुनु राम्रो मानिन्छ, यहाँ पनि सरल र संयुक्तवाक्यको रखाई मिलेकै देखिन्छ ।

४.७ शब्दभण्डार

शब्दभण्डारभित्र नेपाली शब्दकुटीको विभिन्न शब्दहरू पर्दछन् । यहाँ वर्गको आधारमा, बनोटको आधारमा, स्रोतको आधारमा कथाका पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूलाई विश्लेषण गरिएको छ :

४.७.१ वर्गको आधारमा शब्दभण्डार

४.७.१.१ विकारी शब्द

शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउन पाठमा प्रयोग गरिएका शब्दहरू जीवनसापेक्ष, व्यावहारिक रूपमा प्रचलित हुनुपर्दछ । कथामा प्रयुक्त शब्दबाट विद्यार्थीहरूले नाम, सर्वनाम, विशेषण, र क्रियापदसम्बन्धी ज्ञान प्राप्त गर्नुपर्दछ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, र क्रियापदको प्रशस्त मात्रामा प्रयोगले कथा सरल र बोधगम्य बन्न जान्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कथाहरूमा प्रयोग भएका नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदका शब्दलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका नं. ४

क्र. सं.	शीर्षक	नाम	सर्वनाम	विशेषण	क्रियापद
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	३१	२०	३	६२
२	साने र ठूले	३२	३२	६	६०
३	युमादेवीको अवतरण	३९	१५	४	४७
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	५५	२२	८	६३
५	मानिस नै देवता	२३	१५	१	५२
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	३५	१६	२	५५
जम्मा		२१५	१२०	२४	३३९

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययन गर्दा नाम २१५, सर्वनाम १२०, विशेषण २४ र क्रियापद ३३९ रहेका छन् । पाठगत हिसावमा हेर्दा नाम, सर्वनाम, विशेषण, र क्रियापदको स्थिति मिलेको देखिए पनि विशेषण शब्दहरू केही थप गर्नु उपर्युक्त हुने देखिन्छ ।

४.७.१.२ अविकारी शब्द

तालिका नं. ५

क्र. सं.	शीर्षक	नामयोगी	संयोजक	निपात	विस्मयादिबोधक
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	१०	२७	४	१
२	साने र ठूले	९	२३	१४	१
३	युमादेवीको अवतरण	११	१८	५	२
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	१२	३६	४	७
५	मानिस नै देवता	९	२४	७	२
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	१०	२१	१०	७
जम्मा		६१	१४९	४४	२०

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययन गर्दा क्रियायोगी ६३,क नामयोगी ६१, संयोजक १४९, निपात ४४ र विस्मयादीबोधक २० रहेका छन् । पाठगत हिसावमा हेर्दा नामयोगी, संयोजक, निपात , र विस्मयादीबोधकको स्थिति मिलेको देखिन्छ ।

४.७.२ बनोटको आधारमा शब्दभण्डार

बनोटको आधारमा शब्दभण्डारलाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गरिएको छ :

तालिका नं. ६

क्र. सं.	शीर्षक	मूलशब्द	व्युत्पन्न शब्द	रूपायनिक शब्द
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	४००	१२०	२०८
२	साने र ठूले	३८८	४००	६५०
३	युमादेवीको अवतरण	४१६	२००	२७०
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	५०६	१७५	३००
५	मानिस नै देवता	५००	१५५	२६०
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	४५०	१०५०	१६८८
जम्मा		२६६०	२१००	२३७६

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययन गर्दा मूलशब्द २६६०, व्युत्पन्न शब्द २१००, र रूपायनिक शब्द २३७६ रहेको पाइन्छ। समग्रमा सबै प्रकारका शब्दहरूको स्थिति उपर्युक्त नै देखिन्छ।

४.७.३ स्रोतका आधारमा शब्दभण्डार

भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथामा समाविष्ट तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दलाई तालिकामा देखाइएको छः

तालिका नं. ७

क्र. सं.	शीर्षक	तत्सम शब्द	तद्भव शब्द	आगन्तुक शब्द
१	युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन	५८	७५०	२०
२	साने र ठूले	४४	१८००	७७
३	युमादेवीको अवतरण	५५	११००	३०
४	युधिष्ठिरको परीक्षा	५३	९५०	१९
५	मानिस नै देवता	४९	१२७५	२३
६	श्रीकृष्णको पराक्रम	४२	१६००	१५
जम्मा		३०१	७१७५	१८४

स्रोत : नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा ६

उपर्युक्त तालिकाको अध्ययन गर्दा तत्सम शब्द ३०१, तद्भव शब्द ७१७५ र आगन्तुक शब्द १८४ रहेको देखिन्छ। पाठगत हिसावले हेर्दा सबभन्दा बढी तत्सम शब्द युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन कथामा र त्यसपछि युमादेवीको अवतरण, युधिष्ठिरको परीक्षा, मानिस नै देवता, साने र ठूले, श्रीकृष्णको पराक्रममा रहेका छन्। तत्सम र आगन्तुक शब्द भन्दा तद्भव शब्दको प्रयोग बढी भएकाले शब्दभण्डारको प्रयोग उपर्युक्त देखिन्छ।

४.८ कथामा प्रयुक्त नमुना अभ्यास

अभ्यासलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको मेरूदण्ड मानिन्छ। पाठ्यक्रममा निर्दिष्ट उद्देश्यहरू हासिल भयो वा भएन भनेर जाँच्ने कसैको रूपमा पनि अभ्यासलाई लिइन्छ। पाठ्यक्रमका लक्ष्य र उद्देश्यअनुरूप तयार पारिएका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट विषयवस्तु विद्यार्थीले

के कति ग्रहण गर्न सके भन्ने कुरा थाहा पाउँन पाठ्यपुस्तकभित्र प्रयुक्त नमुना अभ्यासको साहारा लिनुपर्ने हुन्छ । अन्य विषय भन्ने भाषा पाठ्यपुस्तकमा पनि यस किसिमका नमुना अभ्यासको प्रयोजन हुनु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ ।

यसैगरी यस तहका कथामा समावेश गरिएका पाठहरू के कति उपयुक्त छन् भनेर जाच्न ती पाठहरूको पछाडि दिइएका अभ्यासहरूलाई अध्ययन गरेर पनि पत्ता लगाउँन सकिन्छ । त्यसैले यहाँ प्रश्नको प्रकृति र व्याकरणात्मक अभ्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.८.१ कथामा प्रयुक्त नमुना अभ्यासका प्रश्नको प्रकृति

भाषिक सीपको विकास गर्ने र पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा गर्ने कार्य नमुना अभ्यासले गर्दछ । कथाका पाठको अन्त्यमा दिइएका पाठ र व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासले कथाबाट प्राप्त गर्न सक्ने उद्देश्यहरू पूरा गराउँनका लागि ठूलो मद्दत गर्दछ । पठनबोधको अध्यासले शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउँछ । यहाँ पाठको अन्त्यमा दिइएका अभ्यासका प्रश्नको प्रकृति निम्नप्रकार छ :

क. युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन

यस कथामा 'उत्तर भन', 'खालीठाउँ भर', 'कसले कसलाई भनेको हो', 'उत्तर लेख', 'प्रष्ट पार', 'छलफल गर', 'जोडा मिलाउ', 'वाक्यमा प्रयोग गर', 'उच्चारण र हिज्जे', 'सच्याएर सार', 'पढ, बुझ, र गर', 'एकबचन, बहुबचन', 'सर्वनाम', 'सर्वनामको वाक्यमा प्रयोग' जस्ता अभ्यासहरू समावेश गरिएका छन् ।

ख. साने र ठूले

यस कथामा 'उत्तर भन', 'ठिक वेठिक छुट्याऊ', 'उत्तर लेख', 'छलफल गर', 'जोडा मिलाऊ', 'अर्थ लेख', 'वाक्यमा प्रयोग गर', 'साथीलाई सुनाऊ', 'उच्चारण गर', 'सच्याएर सार', 'सुनेर लेख', 'पढ, बुझ, र गर', 'धातुबाट क्रियापद बनाऊ' जस्ता अभ्यासहरू राखिएका छन् ।

ग. युमादेवीको अवतरण

यस कथामा 'उत्तर भन', 'कसले कसलाई भनेको हो', 'उत्तर लेख', 'विपरित अर्थ बताऊ', 'अर्थ भन', 'पढ, बुझ र लेख', 'पढेर सुनाऊ', 'उच्चारण गरेर सुनाऊ', 'शुद्ध पारेर सार', 'सुनेर लेख', 'क्रियापद', 'क्रियापदलाई वाक्यमा प्रयोग' जस्ता अभ्यास समावेश छन् ।

घ. युधिष्ठिरको परीक्षा

यस कथामा 'उत्तर भन', 'वाक्य पूरा गर', 'ठिक वेठिक छुट्याऊ', 'कसले कसलाई भनेको हो', 'व्याख्या गर', 'बयान गर', 'कथा पढ र बुझेका कुरा लेख', 'खाली ठाउँ भर', 'अर्थ लेख', 'वाक्यमा प्रयोग', 'कक्षामा सुनाऊ', 'उच्चारण गर', 'सुन र लेख', 'शब्द बनाऊ', 'वाक्यलाई आज्ञार्थमा बदल', 'पढ, बुझ, र गर', 'क्रियापदलाई वाक्यमा प्रयोग' जास्ता अभ्यासहरू राखिएका छन् ।

ङ मानिस नै देवता

यस कथामा 'उत्तर भन', 'ठिक वेठिक छुट्याऊ', 'कसले कसलाई भनेको हो', 'छोटकरीमा लेख', 'व्याख्या गर', 'प्रष्ट पार', 'बयान गर', 'जोडा मिलाऊ', 'अर्थ लेख', 'वाक्यमा प्रयोग गर', 'पढेर सुनाऊ', 'उच्चारण गर', 'शुद्धसँग लेख', 'भूतकाललाई भविष्यत कालमा परिवर्तन गर', 'छलफल गर' जस्ता अभ्यास समावेश छन् ।

च. श्रीकृष्णको पराक्रम

यस कथामा 'उत्तर भन', 'कसले कसलाई भनेको हो', 'उत्तर लेख', 'व्याख्या गर', 'अभिनय सहित पढ', 'पढेर शिक्षकलाई सुनाऊ', 'वाक्य लेख', 'अर्थ लेख', 'वाक्यमा प्रयोग गर', 'उच्चारण गर', 'सच्याएर सार', 'वाक्य बनाऊ', 'वाक्य परिवर्तन गर', 'जोडा मिलाऊ', 'वाक्यमा प्रयोग गर' जस्ता अभ्यासहरू समावेश गरिएका छन् ।

४.८.२ कथामा प्रयुक्त व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास

नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विभिन्न विधाका पाठका साथसाथै व्याकरण सिकाउदै लैजानु आवश्यक हुन्छ । भाषिक सीप र दक्षताको विकास गर्न, भाषाको शुद्ध र स्पष्ट प्रयोग गर्न पाठको अन्त्यमा व्याकरणको अभ्यास राख्नु आवश्यक हुन्छ । कक्षा ६ को कथा विधाको पाठको अन्त्यमा दिइएका व्याकरणका अभ्यासहरू यस प्रकार छन् :

४.८.२.१ नाम र सर्वनाम

'युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन' कथामा नाम र सर्वनामको अभ्यास समावेश गरिएको छ । म, उनी, यिनी, जो, जुन, आफू आदि जस्ता शब्दहरू सर्वनाम शब्द हुन् भनी चिनाउँन खोजिएको छ । चन्द्रदेव, चतुर्दन्त, खरायो जस्ता नाम शब्दको प्रयोग गर्न अभ्यास समावेश गरिएको छ ।

४.८.२.२ वचन

पाठ्यपुस्तकमा वचनसम्बन्धी अभ्यास समावेश गरिएको छ । 'युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन' कथामा एकवचन शब्दहरू म, तिमी, तपाईं, त्यो, यो शब्दहरूलाई बहुवचन तिमीहरू, उनीहरू, तपाईंहरू, जस्ता बहुवचन शब्दहरू दिई जोडा मिलाउने अभ्यास समावेश गरिएको छ ।

४.८.२.३ क्रियापद

भूतकाल : पाठ्यपुस्तकमा भूतकालका क्रियापद सम्बन्धी अभ्यास समावेश गरिएको छ । 'साने र ठूले' कथामा जा, खा, लेख, पढ् जस्ता धातुबाट भूतकालका क्रियापद बनाउने अभ्यास समावेश गरिएको छ । र भूतकालका क्रियापदलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने अभ्यास पनि समावेश छ ।

आज्ञार्थ : पाठ्यपुस्तकमा आज्ञार्थ जनाउने क्रियापद पनि समावेश गरिएको छ । धातुमा आज्ञार्थ लगाएर शब्द बनाऊ, वाक्यलाई आज्ञार्थमा बदल जस्ता अभ्यासहरू 'युधिष्ठिरको परीक्षा' कथामा समावेश छ ।

४.८.२.४ काल

अपूर्ण भूतकाल, पूर्ण वर्तमानकाल र अपूर्ण भविष्यतकाल सम्बन्धी अभ्यास पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा समावेश छ ।

४.८.२.५ करण र अकरण

पाठ्यपुस्तकमा करण र अकरण सम्बन्धी अभ्यासहरू समावेश छन् । सकरात्मक वाक्यलाई नकरात्मक वाक्यमा बदल्ने अभ्यासहरू समावेश छन् ।

४.८.२.६ पूर्ण र अपूर्ण पक्ष

पाठ्यपुस्तकमा 'युमादेवीको अवतरण' कथामा पूर्ण र अपूर्ण पक्षसम्बन्धी अभ्यास समावेश गरिएको छ ।

४.८.२.७ आदर

पाठ्यपुस्तकमा आदरसम्बन्धी अभ्यास पनि समावेश गरिएको छ । अनादर, मध्यम आदर र उच्च आदर सिकाउने अभ्यास 'श्रीकृष्णको पराक्रम' कथामा समावेश गरिएको छ ।

पठ्यपुस्तकमा अभ्यासको अन्त्यमा राखिएका सिर्जनात्मक अभ्यासहरूमा छलफल, सिर्जनात्मक लेखन जस्ता अभ्यासहरू पनि समाविष्ट छन् जसले विद्यार्थीहरूमा विविध क्षमता विकासमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ। नमुना अभ्यासहरूले भाषाका चारै सीपलाई अगाडि बढाउन सक्नुपर्दछ। अभ्यासमा राखिएका प्रश्नहरूबाट बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सीपको विकास गर्न सकिन्छ। सुनाइ सीप विकासका लागि छलफल गर्ने, मौखिक प्रश्नोत्तर गर्ने, जस्ता कार्यकलापको आवश्यकता पर्दछ। बोलाइ सीपका लागि ठिकसँग भन्ने, तात्पर्य स्पष्ट पार्ने, शुद्धोच्चारण जस्ता प्रश्नहरू आवश्यक पर्दछन्। लेखाइ सीप विकासका लागि प्रश्नोत्तर, भावविस्तार सारांश लेखन, जस्ता अभ्यास गराउन सकिन्छ। यसरी भाषाका चारै सीपको विकास गर्ने अभ्यासहरू प्रसस्त हुनु उपयुक्त मानिन्छ। त्यस्तै सिर्जनात्मक अभ्यासको पनि आवश्यकता पर्छ तर कथा पढिसकेपछि कथा सिर्जना गर्नसक्ने क्षमताको विकास गर्ने अभ्यासको कमी देखिन्छ। प्रशस्त अभ्यासबाट मात्र सीपको विकास हुने हुनाले अभ्यासको कमीले बालबालिकाको सीपपक्ष कमजोर हुन जान्छ।

४.९ पाठ्यक्रम अनुरूपताको स्थिति

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका विधा, क्षेत्र र उद्देश्यलाई पूर्ति गर्ने गरी पाठ्यपुस्तकमा पाठहरू समावेश गरिन्छ। भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट पाठहरूले पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूर्ति गर्न सक्छन् वा सक्दैनन् भनेर अध्ययन गर्नु आवश्यक ठानिन्छ। तसर्थ कुनै पनि तहको पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रम अनुरूपताको स्थिति के कस्तो रहेको छ भनेर हेर्नु आवश्यक हुन्छ। पाठ्यक्रम अनुसार पाठ्यपुस्तकमा पाठहरू समावेश गरेमात्र विद्यार्थीहरूलाई निश्चित मार्ग प्रदर्शन गर्न सकिन्छ। देशको राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार पाठ्यक्रम निर्धारण गरिन्छ भने पाठ्यक्रम अनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ।

यस अध्ययनमा पाठ्यक्रम अनुरूपताको स्थिति भनेर नि.मा. तह कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाका पाठहरू पाठ्यक्रमले निर्देश गरेअनुरूप भए नभएको हेर्ने प्रयास गरिएको छ। कुनै पनि कक्षामा हचुवाको भरमा शिक्षण सिकाइ गरेर पाठ्यक्रमको उद्देश्यपूर्ति गर्न सकिदैन। तसर्थ कुन कक्षामा के कसरी सिकाउने भनेर पाठ्यक्रमको उद्देश्य निर्माण गरिन्छ। उद्देश्य अनुसार पाठ्यक्रम तयार पारिन्छ र तिनै उद्देश्य हासिल गर्नका लागि पाठ्यक्रममा निर्धारण गरिएका विषयवस्तुहरूको आधारमा पाठ्यपुस्तक तयार गरिन्छ।

अन्य विधाभन्दा लामो समयसम्म स्मरण गर्न सकिने हुनाले भाषा पाठ्यक्रमले यस विधालाई सबै तहमा राख्दै आएको पाइन्छ। कथाबाट सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता चारै सीपको

विकास गर्न सकिन्छ । 'आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम ६-८' (२०६९ : २,३) ले निर्धारण गरेका उद्देश्यहरू निम्न प्रकार छन् :

४.९.१ सुनाइ र बोलाइ

१. शब्दहरूमा प्रयुक्त उच्चार्य वर्णहरू सुनी तिनको भिन्नता पहिल्याउन
२. शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न,
३. अरूले भनेका कुरा ध्यानपूर्वक सुन्न र भन्न,
४. सन्चार माध्यमका सूचनाहरू सुन्न र भन्न,
५. सामान्य मौखिक वर्णनहरू सुनी मुख्य कुरा बताउन,
६. कविता, गीत, कथा, वर्णन र जीवनी सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन,
७. स-साना कुराकानी, संवाद, प्रश्नोत्तर आदिमा प्रभावकारी ढङ्गले भाग लिन,
८. आफूले देखेसुनेका, अनुभव गरेका वस्तु, वातावरण र घटनाका विषयमा वर्णन गर्न,
९. सिलसिला र हाउभाउ मिलाई बोल्न,
१०. अनुभवका आधारमा सन्दर्भ र प्रसङ्ग मिलाई मौखिक रूपमा प्रश्नोत्तर गर्न,
११. भाषिक मौलिकता पहिचान गर्ने गरी वक्ताहरूको अभिव्यक्ति सुन्न,

४.९.२ पढाइ

१. लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाइ शुद्ध र स्पष्टसँग वाचन गर्न,
२. विभिन्न विधाका पाठहरू आशयअनुसार पढ्न,
३. मुख्य मुख्य कुरा बताउन सक्नेगरी विभिन्न पाठ पढ्न,
४. विभिन्न प्रयोजनका लागि लिखित सामग्रीहरूको मौन वाचन गर्न,
५. प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी विभिन्न विधाका पाठहरू सस्वर वाचन गर्न,
६. पाठमा प्रयुक्त शब्दहरूको अर्थ बुझी पढ्न,
७. विभिन्न विधाका पाठहरू पढी शब्द भण्डार वृद्धि गर्न,
८. विभिन्न मुद्रित तथा विधुतीय सामग्री रुचिपूर्वक पढ्न ।

४.९.३ लेखाइ

१. हिज्जे मिलाई सफा र शुद्धसँग लेख्न,
२. लेख्यचिन्हहरूको ठिकसँग प्रयोग गर्न,

३. शब्द, वाक्य र पाठका अंशहरू सुनेर लेख्न,
४. आफूले देखेका सुनेका, अनुभव गरेका घटना, वस्तु तथा वातावरणको लिखित वर्णन गर्न,
५. सुनेका पढेका विषयवस्तुको सार लेख्न,
६. अनुच्छेद, चिठी र निवेदन सिलसिला मिलाई लेख्न,
७. आफ्नो रुचिअनुसारका विषयमा स-साना मौखिक रचना गर्न,
८. वाक्यमा सङ्गति मिलाई तिनको उपयुक्त प्रयोग गर्न,
९. विशिष्ट अंशको भावविस्तार / व्याख्या गर्न,
१०. व्याकरणसम्मत वाक्य रचना गर्न ।

स्रोत : आधारधूत शिक्षा पाठ्यक्रम ६ - ८ (२०६९)

पाठ्यक्रममा सुनाइ र बोलाई सीप अन्तर्गत शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न, कविता, गीत, कथा, वर्णन र जीवनी सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन, सिलसिला र हाउभाउ मिलाई बोल्न जस्ता उद्देश्यहरू कथा विधासँग सम्बन्धित उद्देश्य हुन् । यी उद्देश्य प्राप्तमा कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथाहरू सक्षम देखिन्छन् । त्यस्तै गरी पाठ्यक्रममा पढाइ र लेखाइ सीप अन्तर्गत लिखित सामग्रीलाई गति, यति, र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग बाचन गर्न, प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी विभिन्न विधाका पाठ सस्वरबाचन गर्न, आफूले देखेसुनेका, अनुभव गरेका, घटना वस्तु तथा वातावरणको लिखित वर्णन गर्न जस्ता उद्देश्य पनि कथा विधासँग सम्बन्धित छन् । यस्ता सीपगत उद्देश्य प्राप्तमा यस पाठ्यपुस्तकका कथाहरू सक्षम रहेको देखिन्छ ।

समग्रमा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यअनुरूप यस पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू उपयुक्त नै रहेको मान्न सकिन्छ । पाठ्यक्रमले आफूले देखेसुनेका, अनुभव गरेका, वस्तु वातावरण र घटनाका विषयमा वर्णन गर्न सक्षम हुनेछन् भन्ने उद्देश्य राखेको भएपनि सबै कथाहरूमा घटना वर्णन सम्बन्धी अभ्यासहरू समावेश गरेको पाइदैन । अभ्यासमा राखिएका सिर्जनात्मक अभ्यासमा नयाँ कथा तयार पार्न लगाउने अभ्यास उपयुक्त रहेको छ । पाठ्यक्रमको उद्देश्यपूर्ति गर्नमा यस्ता अभ्यासले सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट ६ ओटै कथामा यस्ता अभ्यास समावेश गरिएका छन् । पाठ्यक्रमले सुनेका पढेका विषयवस्तुको सार लेख्न सक्षम हुनेछन् भन्ने उद्देश्य राखेको भएपनि सार लेखनसम्बन्धी अभ्यासहरू कम देखिन्छन् ।

४.१० पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध

पाठ्यक्रमलाई सम्बन्धित तहको शैक्षिक कार्यकलापको योजना मानिन्छ । यसलाई शिक्षण प्रक्रियाको मुटु मानिन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक बीच घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुन्छ । पाठ्यक्रममा शिक्षाका राष्ट्रिय, तहगत उद्देश्य, विषयवस्तुको छनोट, शिक्षण व्यवस्था, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम आदि निर्देश गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूर्ति गर्न चाहिने सामग्री वा साधन मध्ये महत्वपूर्ण साधन पाठ्यपुस्तक हो । त्यसैले पाठ्यक्रमको लक्ष्य अनुसार पाठ्यपुस्तक तय गरिन्छ । पाठ्यक्रमबाट शिक्षकले विद्यार्थीलाई कुन कक्षामा कति सिकाउने, किन सिकाउने, कसरी सिकाउने भन्ने विषयको विस्तृत सङ्कलन तथा प्रस्तुति पाठ्यपुस्तकमा गरिएको हुन्छ । यसरी यी दुईबीच अटुट सम्बन्ध भएकाले एक अर्कालाई अलग्याएर अर्थ्याउन सकिदैन । यी दुईबीच तालमेल नभएमा शिक्षण कार्यकलापको गुणस्तरमा नकरात्मक प्रभाव पर्छ (ढुङ्गेल र दाहाल २०५७ : ६१) ।

पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूर्तिको लागि पाठ्यपुस्तक स्पष्ट एवम् सन्तुलित हुनुपर्छ । पाठ्यक्रमले तोकेको विधाको क्षेत्र र क्रम वा विषयवस्तुको छनोटको सीमाभित्र बसेर पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा रहेको विषयहरू पाठ्यक्रमले निर्देश गरेअनुसार प्रस्तुत भएका हुन्छन् यो नै पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक बीच सम्बन्ध हुनु हो । पाठ्यक्रम बिना पाठ्यपुस्तकको महत्व रहदैन र पाठ्यपुस्तक नभएमा पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा हुनसक्दैन ।

अध्याय पाँच

सारांश / निष्कर्ष / सुझाव

५.१ सारांश

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषण गर्नु हो । यस अध्ययनको अध्याय एकमा अध्ययनको उद्देश्य, महत्व, औचित्य, तथा अध्ययन विधिको उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै गरी अध्याय दुईमा पूर्वकार्यहरूलाई समावेश गरिएको छ । अध्ययनीय विषयसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरूले अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याउने भएकाले पूर्वकार्यहरूलाई अध्ययन गरी समीक्षा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनमा चारओटा पाठ्यपुस्तक र दश ओटा शोधग्रन्थहरूलाई पूर्वकार्यको रूपमा समीक्षा गरिएको छ । साथै पूर्वकार्यको उपयोगिता समेत प्रस्तुत गरिएको छ । यसको उद्देश्य अध्ययनीय विषयसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरूमा भएका सबल पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्दै सुधार गर्नुपर्ने पक्षको पहिचान गर्न सकिन्छ । पूर्वकार्यहरूले समेट्न नसकेका विषयवस्तुहरूलाई यस शोधकार्यमा समेट्ने प्रयास गरिएको छ । यस अध्ययनको अध्याय तीनमा अध्ययनको ढाँचा, तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विश्लेषण प्रक्रियाको चर्चा गरिएको छ । यस अध्ययन पुस्तकालयीय विधिमा केन्द्रित रहेर तयार गरिएको हुँदा पुस्तकालयमा सङ्ग्रहित पाठ्यपुस्तक, शोधग्रन्थ, पत्रपत्रिका, तथा अन्य पाठ्यपुस्तकबाट सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

यस अध्ययनको अध्याय चारमा कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको समग्र वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । कथाको परिचय, परिभाषा, र महत्वलाई प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त पाठ्यपुस्तकभित्र समावेश गरिएका प्रत्येक कथाको वर्गीकरण गरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ, जसले गर्दा कति र कस्ता कथाहरू समावेश गरिएका छन् भनी अध्ययन गर्न मद्दत पुग्दछ । त्यस्तै गरी कथाका पाठमा प्रयुक्त नमुना अभ्यास तथा व्याकरणात्मक अभ्यासहरूलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ । यसले भाषिक सीप विकासमा कति महत्व दिइएको छ वा छैन ? र कुन सीपलाई कति महत्वका साथ राखिएको छ ? भनी अध्ययन गर्न मद्दत पुग्दछ ।

५.२ निष्कर्ष

पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकलाई समयसापेक्ष रूपमा परिमार्जित गर्दै लैजानु आवश्यक हुन्छ । पाठ्यक्रम अनुरूप पाठ्यपुस्तकमा पनि परिवर्तन आवश्यक हुन्छ । यस कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

विद्यार्थीहरूमा विविध क्षमताको विकास गर्नका लागि कथा विधाको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । साथै भाषाका चारै सीपको विकास गर्न पनि कथा शिक्षणले मद्दत गर्दछ । सिलसिला मिलाई वर्णन गर्न, कथा लेख्न, मौखिक अभिव्यक्ति दिन, कथाकथन गर्न, भावविस्तार गर्न, सारांश लेख्न र भन्न सक्ने जस्ता उद्देश्य पूरा गर्न पाठसम्बद्ध कथाहरूले सहयोग पुऱ्याउँने देखिन्छ । समग्रमा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरू स्तरीय छन् । कथालाई विविधिकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा संरचना पक्षको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । यहाँ कथामा संरचना पक्षलाई त्यति महत्व दिएको पाइँदैन । कथाको प्रारम्भमा परिचयलाई मात्र जोड दिइएको छ, भने घटना पक्षलाई गौण रूपमा राखिएको छ । मध्य भागमा कथा वर्णनात्मक रूपले अधि बढेको पाइँन्छ । कथामा कौतुहल पक्ष कम देखिन्छ । अन्त्य भागमा कथा चरमोत्कर्षमा पुगेर निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हो तर यहाँ पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूमा चरमोत्कर्षलाई भन्दा निष्कर्षलाई महत्व दिइएको पाइँन्छ । कथामा प्रयुक्त शब्दहरू भने उपयुक्त नै देखिन्छन् । कथा विधालाई शब्दभण्डारका रूपमा त्यसमा पनि शब्दार्थभिन्न रहेका नाम, सर्वनाम, विशेषण, र क्रियापद, तथा तत्सम, तत्भव र आगन्तुक शब्द र नामयोगी, क्रियायोगी, विश्मयादीबोधक र निपात जस्ता शब्दहरूले पनि विद्यार्थीहरूलाई भाषिक दक्षता विकास गरी स्तरीय भाषा सिकाउन सहयोग पुऱ्याउँने देखिन्छ । कथामा उखानटुक्काको प्रयोग कमै पाइँन्छ । उखानटुक्काले भाषालाई जीवन्त बनाउँछ, उखानटुक्का प्रयोग हुने विधा भनेकै कथा हो । यस कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त ६ ओटै कथामा उखानटुक्काको प्रयोग न्यून पाइँन्छ । भाषिक सीप बढाउँने अभ्यास राखिएपनि कम मात्रामा छन् । सिर्जनात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने खालका अभ्यास कमै रहेको पाइँन्छ । व्याकरणात्मक अभ्यासहरू आगमन विधि द्वारा सिकाउन खोजिएपनि अभ्यासको कमी पाइँन्छ । विद्यार्थीहरूलाई प्रशस्त अभ्यास दिन सकेमात्र सिकाइ प्रभावकारी हुने गर्दछ ।

निष्कर्षमा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट समग्र कथाको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्य प्राप्तमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । कथा शिक्षणबाट प्राप्त गर्न सकिने सम्पूर्ण क्षमताको विकास गर्न तथा सिर्जनात्मक क्षमताको विकासमा पनि कथाहरू अनुकूल रहेको देखिन्छ ।

५.२.१ सबल पक्ष

१. कथाहरूलाई सरलबाट जटिलको क्रममा प्रस्तुत गरिएको छ ।
२. कथाहरूलाई विविधिकरण गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।
३. सैद्धान्तिक ज्ञानभन्दा व्यावहारिक सीपसम्बद्ध तथा ज्ञानवर्द्धक कथाहरू समावेश गरिएका छन् ।
४. कथा विधामा प्रयुक्त अभ्यासहरूलाई आगमन विधि द्वारा सिकाउन खोजिएको छ ।
५. कथाको विविधिकरण अनुरूप भाषा प्रयोगका विशिष्ट क्षेत्रमा विद्यार्थीलाई सरिक गराउँन मिल्नेगरी अभ्यासको व्यवस्था गरिएको छ ।
६. कथा विधामा भाषिक सीपलाई भन्दा विषयवस्तुगत प्रश्नहरूलाई बढी समावेश गरेको पाइन्छ । यसले गर्दा विद्यार्थीहरूमा विविध दृष्टिकोणबाट कथाको विश्लेषण गर्न र कथा बोध गर्न सहज हुने देखिन्छ ।
७. कथामा प्रयुक्त शब्दहरू उपयुक्त रहेका छन् ।

५.२.२ दुर्बल पक्ष

१. कथामा प्रयुक्त सरल, मिश्र र संयुक्त वाक्य कक्षा ६ का विद्यार्थीको क्षमताभन्दा केही जटिल देखिन्छ ।
२. सबै कथाहरूमा कौतुहलपक्ष कम देखिन्छ । कथाको अन्त्यमा चरमोत्कर्षमा पुगेर कथा निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हो तर चरमोत्कर्षलाई भन्दा निष्कर्षलाई महत्व दिएको पाइन्छ ।
३. कथा विधामा उखानको प्रयोग उपयुक्त मानिन्छ तर प्रस्तुत ६ ओटै कथामा उखानको प्रयोग न्यून पाइन्छ ।
४. कथाको पाठको अन्त्यमा राखिएका अभ्यासहरूमा सिर्जनात्मक क्षमता विकास गर्ने खालका प्रश्नहरू कमै देखिन्छन् ।
५. कथामा प्रयुक्त व्याकरणका अभ्यासहरू आगमन विधिद्वारा सिकाउँन खोजिएको भएपनि प्रशस्त अभ्यासहरू समावेश गरिएका छैनन् ।
६. कथा विधा मौखिक वर्णन, भावबोध, अर्थबाध सारांशलेखन जस्ता क्षमता विकाससँग सम्बन्धित विधा भएपनि पाठ्यपुस्तकमा त्यस्ता क्षमता विकास गर्ने प्रशस्त अभ्यासहरू रहेको पाइदैन ।
७. यस पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको संरचना पक्ष केही कमजोर देखिन्छ ।
८. कक्षा ६ विद्यार्थीहरूलाई सरल र संयुक्तवाक्य बढी भएका कथाहरू समावेश हुनु पर्नेमा मिश्रवाक्य भएका कथाहरू बढी पाइन्छ, जसगर्दा विद्यार्थीहरूको बोधपक्षमा असु पुग्ने देखिन्छ ।

५.३ सुभावाहरू

१. पाठ्यक्रम विकासकेन्द्र द्वारा निर्धारित कक्षा ६ को यस नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा पाठ्यक्रमअनुरूप स्तरण गरिनुपर्ने देखिन्छ ।
२. कथामा संरचना पक्षलाई मिलाएर राख्नु पर्ने वा कथाको आदि मध्य र अन्त्य भाग मिलेका कथा समावेश गर्नुपर्ने र कथाको मध्यभागमा रोचकता हुनुपर्ने देखिन्छ ।
३. कथा विद्यार्थीको क्षमता भन्दा जटिल भयो भने बुझ्न कठिन हुन्छ तसर्थ विद्यार्थीको क्षमताअनुसारका कथा समावेश गरिनु पर्दछ ।
४. कथा विधामा समावेश गरिएका अभ्यासहरू पाठसँग सम्बन्धित हुनु आवश्यक छ ।
५. सबै कथाका पाठमा प्रशस्त सिर्जनात्मक क्षमता विकासका अभ्यास समेट्नु आवश्यक छ ।
६. सबै कथाहरू विद्यार्थीको स्तर र रुचिअनुसार नै देखिन्छ तर यस पाठ्यपुस्तकमा दुई ओटा ऐतिहासिक कथा मध्ये एउटा वालमनोवैज्ञानिक कथा समावेश गरिनुपर्ने देखिन्छ ।
७. व्याकरण शिक्षण गर्दा कथाका पाठमा भएका शब्द र वाक्यका आधारमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
८. कथाको लम्बाई समानुपातिक हुनुपर्दछ । 'युक्तिसामु शक्ति टिक्दैन' कथाको लम्बाई विद्यार्थीको स्तर प्रतिकूल देखिन्छ ।
९. व्याकरण अभ्यासमा पनि क्रमिकता अपनाउनु आवश्यक देखिन्छ । यो क्रमिकता कथाका आधारमा गर्नुपर्छ ।
१०. कथामा सस्वर पठनको कार्यकलाप गराउन सजिलो हुने कथाहरू राख्नुको साथै मौन पठन सीप विकासमा पनि जोड दिने कथा समावेश गर्नुपर्दछ ।
११. कथाको घटना वर्णनका साथै आकर्षक चित्रहरू हुनु आवश्यक छ तर कथामा समाविष्ट चित्रहरू त्यति आकर्षक देखिदैनन् ।

५.४ कार्यान्वयन / प्रयोग

प्रस्तुत अध्ययन मूलतः साहित्यिक विधासँग सम्बन्धित छ । तसर्थ कथा शिक्षण गर्दा के कस्ता विधिहरूबाट सिकाउँन सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा पाउन यस अध्ययनले मद्दत गर्दछ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अन्तरसम्बन्ध र त्यसमा समाविष्ट कथाहरूको प्रस्तुतिगत कमी कमजोरी पहिचान गरी आवश्यक संशोधन गर्नका लागि पनि यो अध्ययनले मद्दत पुऱ्याउँन सक्दछ । विद्यार्थीहरूमा सिर्जनात्मक क्षमताको विकास गर्न साथै शिक्षकका लागि विधासम्बद्ध कार्यकलाप गराउँन समेत मद्दत गर्दछ । पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप कथाको विविधिकरण गरी

पाठ्यपुस्तकमा सुधार गर्न साथै विद्यार्थी केन्द्रित र कार्यकलापमुखी शिक्षण सिकाइका लागि सहयोगी हुने देखिन्छ ।

५.४.१ नीति निर्माण तहमा सहयोग

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा परिमार्जित पाठ्यक्रम (२०६९) मा आधारित प्रस्तुत कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तक विविध दृष्टिकोणबाट प्रभावकारी पुस्तक हो । यस पाठ्यपुस्तकभित्र समाविष्ट कथासम्बन्धी अध्ययनले पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउन सक्दछ । निश्चित तहका लागि निर्माण गरिएको पाठ्यक्रम बमोजिम पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनु पर्दछ । पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको विविध क्षमता, स्तर, र रूचिको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने उद्देश्य राख्नु पर्दछ । जसले गर्दा विद्यार्थीमा पाठ्यपुस्तकबाट सहज रूपमा सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन सक्दछ । पाठ्यपुस्तकमा पाठसम्बद्ध अभ्यासलाई समाहित गर्नु पनि त्यत्तिकै आवश्यक हुन्छ । यस शोधकार्यबाट प्रशोधन भएका निष्कर्षहरूले पाठ्यपुस्तक खेलनका क्रममा भएका त्रुटिहरू निराकरण गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ ।

५.४.२ प्रयोग पक्षमा सहयोग

भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथासम्बन्धी भएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानबाट विभिन्न क्षेत्रमा सहयोग पुगेको देखिन्छ । यस्ता अध्ययनहरूबाट सम्बन्धित तह र कक्षाका पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकको विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा विभिन्न तह र कक्षाका पाठ्यक्रममा समाविष्ट कथासम्बन्धी गरिएका अनुसन्धानहरू धेरै भएतापनि त्यसले ठोस रूपमा प्रयोग पक्षमा उपयोगी सावित हुन नसकेको देखिन्छ । कतिपय अनुसन्धानहरूले सैद्धान्तिक पक्षलाई मात्र उल्लेख गरी त्यसको व्यावहारिक पक्षको पहिचान गर्न नसकेको देखिन्छ । जसले गर्दा भाषिक सीप हासिल गर्न विद्यार्थीहरूलाई अन्योलमा पार्न सक्दछ । प्रस्तुत शोधकार्यबाट सम्बन्धित कक्षाको पाठ्यक्रमका आधारमा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन गरी नयाँ विषयवस्तुको खोजकार्यमा सहयोग पुग्न सक्दछ । शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूले भाषिक सीप विकासका लागि विभिन्न अभ्यास र कार्यलाई कति महत्वका साथ हेर्नुपर्ने र के कस्ता कथाहरू पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्दा उपयुक्त हुने भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त हुन्छ । विद्यार्थीहरूलाई अभ्यासका क्रममा अनावश्यक रूपमा अलमलिने स्थितिको निराकरण भई उच्च सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सहयोग पुगदछ । शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप तथा परीक्षा बीचको दुरीलाई कम गर्न

साथै अध्ययनले सम्बन्धित पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको विकास तथा सुधारमा समेत महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँदछ भन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

५.४.३ भावी अनुसन्धाताका संभावित शीर्षक

प्रस्तुत “कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन” शीर्षकको शोधकार्यले भावी अनुसन्धानकर्ता हरूलाई यस अध्ययनमा भएका कमीकमजोरी हरूको पहिचान गरी नयाँ विषयमा अध्ययन गर्न मद्दत पुग्दछ । पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथालाई विद्यार्थीहरूको स्तर र क्षमता अनुरूप विभाजन गरी भाषिक सीप हासिल गर्न, कथा बोध गर्न, साथै कथा विधाको महत्वका बारेमा नयाँ ढाँचाको अनुसन्धानका लागि मार्गदर्शन बन्न सक्दछ । कथाहरूलाई विभिन्न आधारहरूबाट विश्लेषण गरी नयाँ अनुसन्धान कार्यका लागि पूर्वकार्यको रूपमा यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउन सक्दछ ।

भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शोधशीर्षकहरू :

१. कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा विधाको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन
२. छनोट र स्तरणका आधारमा कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन
३. कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा र कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाको तुलनात्मक अध्ययन
४. कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा विधाको नमुना अभ्यासको अध्ययन
५. कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन

सन्दर्भसामग्री

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५३) नेपाली भाषा शिक्षण काठमाडौं, कुन्जल प्रकाशन ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र केदारप्रसाद शर्मा (२०५७) प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण कामाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, देवीप्रसाद (२०६३) कक्षा ६ को नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको पाठ्यक्रानुरूपताको अध्ययन त्रि. वि. काठमाडौं, (अ. प्र.) शोधपत्र ।
- कटुवाल, जीतबहादुर (२०६७) शैक्षिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली कितावमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन नेपाली भाषा शिक्षण विभाग सुकुना, (अ. प्र.) शोधपत्र ।
- कार्की, बन्नीबहादुर (२०६३) कक्षा ८ का हाम्रो नेपाली किताब र सरल नेपाली श्रृङ्खलामा प्रयुक्त बालसाहित्यको तुलनात्मक अध्ययन त्रि. वि. काठमाडौं, (अ. प्र.) शोधपत्र ।
- खत्री, आनन्दा (२०६२) कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन त्रि. वि. कीर्तिपुर, अ. प्र. शोधपत्र ।
- खत्री, लक्ष्मी (२०६३) कक्षा ७ को पुरानो (२०३८) र नयाँ (२०५०) पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन नेपाली भाषा शिक्षण विभाग त्रि वि, (अ.प्र.) शोधपत्र ।
- गौतम, देवीप्रसाद, (२०५६) नेपाली कथा काठमाडौं, केपी पुस्तक भण्डार ।
- गौतम देवीप्रसाद, भण्डारी पारसमणि र ओम्ना रामनाथ (२०६९) स्नातक नेपाली काठमाडौं, पिनाकल पब्लिकेशन प्रा. लि. ।
- गौतम, कृष्णप्रसाद (२०६९), प्राथमिक विद्यालय तहमा समाविष्ट बालकथाको अध्ययन काठमाडौं, (अ. प्र.) शोधपत्र ।
- गिरी, भेषराज (२०६८) कक्षा ६ र ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन नेपाली भाषा शिक्षण विभाग सुकुना , (अ. प्र.) शोधपत्र ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०६७) परिचयात्मक नेपाली भाषा शिक्षण काठमाडौं, एम. के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०६७) नेपाली कथा र उपन्यास काठमाडौं, एम. के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स ।
- निरौला, कमला (२०६८) कक्षा ६ र ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन नेपाली भाषा शिक्षण विभाग सुकुना, (अ. प्र.) शोधपत्र ।

नेपाल, कृष्णप्रसाद (२०६२) कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा बालसाहित्यको उपयोग त्रि वि
काठमाडौं, (अ.प्र) शोधपत्र ।

पोखरेल, रमेश (२०६३) कक्षा ६ देखि १० सम्मका वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका
नीति तथा पौराणिक कथाको अध्ययन नेपाली भाषा शिक्षण विभाग त्रि वि, (अ.प्र)
शोधपत्र ।

भट्टराई, इलोमा (२०६१) कक्षा ७ को नयाँ पाठ्यक्रम अनुसारको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा
समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन नेपाली भाषा शिक्षण विभाग त्रि
वि, (अ.प्र.) शोधपत्र ।

भण्डारी, पारषमणि र अन्य (२०६६) नेपाली गद्य र नाटक काठमान्डौ, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
सिवाकोटी, गोपाल (२०६४) अनुसन्धान पद्धति काठमाडौं, पैरवी प्रकाशन ।